

Tadeusz Łopatkiewicz*

PAŃSTWOWA AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH W KROŚNIE

ORCID 0000-0002-7610-2615

Rymanów-Zdrój jakim go widział Stanisław Wyspiański latem 1901 oraz 1903 roku

Rok 2026 wywodzi z historii Rymanowa-Zdroju¹ rzadko spotykane nagromadzenie okrągłych jubileuszy. Najważniejszy z nich to sto pięćdziesiąta rocznica przypadkowego wprowadzie, ale jakże doniosłego w skutkach, odnalezienia naturalnych źródeł wód

¹ Toponim *Rymanów-Zdrój* przez wiele dziesięcioleci funkcjonował jako pojęcie umowne i nieformalne, określające teren rozwijającego się od 1876 roku uzdrowiska, w istocie obejmujący fragmenty wsi Wołtuszuwa, Deszno oraz Posada Górna. Dopiero 16 sierpnia 1996 roku, w 120. rocznicę odkrycia źródeł mineralnych, podjęta na uroczystej sesji uchwała Rady Miejskiej w Rymanowie formalnie utworzyła miejscowość (wieś) o nazwie Rymanów-Zdrój, zob. T. Łożańska, *Kalendarium ważniejszych wydarzeń w Rymanowie Zdroju w roku 1996*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 2, 1997, s. 75. Kolejną uchwałą Rady Miejskiej w Rymanowie, nr XXXVII/378/06, podjętą 30 czerwca 2006 roku, nadano wsi Rymanów-Zdrój statut osiedla, obejmującego następujące ulice: Anny i Jana Potockich, Dębowa, Kasztanowa, Leśna, Ogrodowa, Parkowa, PCK, Słoneczny Stok, Stanisława Wyspiańskiego, Świerkowa, Wierzbowa, Widokowa, Zdrojowa oraz miejscowość Wołtuszuwą.

* **Tadeusz Łopatkiewicz** – etnograf, doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o sztuce, zabytkoznawca, regionalista, autor i współautor kilkunastu książek i kilkudziesięciu artykułów naukowych z zakresu etnografii Karpat, inwentaryzacji i ochrony zabytków, historii sztuki oraz przeszłości polskiego konserwatorstwa zabytków. Współwydawca pionierskich inwentarzy zabytków Stanisława Tomkowicza (powiaty: jasielski, krośnieński, sądecki i limanowski), od końca XIX wieku pozostających w rękopisie, oraz czterech szkicowników Stanisława Wyspiańskiego z naukowo-artystycznych wycieczek Artysty po Opoczyńskiem i Podkarpaciu w latach 1888–1889, ponadto artykułów naukowych poświęconych twórczości plastycznej oraz zabytkoznawczej działalności inwentaryzatorskiej Wyspiańskiego. Autor i współautor szeregu projektów badawczych, prac dokumentacyjnych i realizacji z zakresu konserwacji i ochrony zabytków, głównie sakralnego budownictwa drewnianego, w tym kilku kościołów z listy światowego dziedzictwa UNESCO. Juror w dziesiątkach różnego rodzaju konkursów i przeglądów folklorystycznych. Redaktor naukowy i techniczny oraz autor projektów graficznych wielu książek i wydawnictw albumowych. Sekretarz Wydawnictwa Naukowego PIGONIANUM Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie.

mineralnych w dolinie rzeki Taby, które to wydarzenie, 16 sierpnia 1876 roku, stało się udziałem Stanisława Wojciecha Antoniego hr. Potockiego. W kolejnych latach Anna i Stanisław Potoccy – właściciele Rymanowa, dokładali wszelkich starań, aby świeżo odkryte solanki przebadac naukowo, zagospodarować i wykorzystywać w celach leczniczych. Rychło przeprowadzono zatem trzy szczegółowe analizy składu chemicznego wód rymanowskich, rozpoczęto też wznoszenie pierwszych obiektów zdrojowych dla rosnącej co roku frekwencji pierwszych kuracjuszy.

Pięć lat później, 14 maja 1881 roku – czego 145. rocznica przypada właśnie – wstępnie zagospodarowany Zakład Kąpielowy w Rymanowie otrzymał od Cesarsko-Królewskiego Namiestnictwa Galicji we Lwowie formalną koncesję i zezwolenie na publiczne otwarcie uzdrowiska oraz jego funkcjonowanie. Obie te daty – odnalezienia źródeł oraz uzyskania koncesji – od samego początku traktowane były jako ważne chwile w historii Zdroju, co w roku 1906 potwierdził swą publikacją lekarz Zakładu – dr Eugeniusz Wajgiel, który nie potrafił nawet zdecydować się, jaki jubileusz przyszło uzdrowisku wówczas obchodzić:

Opis Rymanowa-Zdroju [...] kreśliłem z powodu jego 30-sto względnie 25-letniego istnienia [...]².

Aby nie przeciągać enumeracji ważnych dla Zdroju okrągłych rocznic, które świętowane będą w roku 2026, przywołajmy dwie następne, ściśle związane z biografią Anny z Działyńskich hr. Potockiej (1846–1926) – współzałożycielki uzdrowiska, niezmordowanej promotorki jego świetnego rozwoju, autorki *Pamiętnika*, ilustrującego dzisiaj, między innymi, pierwsze półwiecze historii Rymanowa-Zdroju. Oto w listopadzie 2026 roku wypadnie 180. rocznica jej urodzin. Ta niezwykle zasłużona osoba odeszła z tego świata w czerwcu 1926, czego znów okrągłą 100. rocznicę przyjdzie nam obchodzić wkrótce.

Nie koniec na tym. W lipcu 1901 roku – a więc 125 lat temu – po raz pierwszy przyjechał na kurację do rymanowskiego Zakładu Zdrojowo-Kąpielowego wybitny przedstawiciel Młodej Polski – Stanisław Wyspiański³. Leczenie swe ponowił latem 1903 roku, czyniąc tym samym rymanowski Zdrój miejscem niezwykle istotnym dla swej twórczości dramatycznej oraz bogatej korespondencji z inteligencją Krakowa.

Niecodzienna kumulacja okrągłych rocznic, związanych z przeszłością Rymanowa-Zdroju, stawia mnie w sytuacji trudnej, bowiem ani nie starałem się tym wszystkim jubileuszom zadośćuczynić, ani nie byłbym w stanie tego zrobić. W innej swej publikacji podjąłem się szczegółowej analizy historyczno-literackich wątków związanych z oboma pobytami Stanisława Wyspiańskiego w Zdroju nad Tabą, zilustrowanych dostępnymi źródłami archiwalnymi, często nieznanymi albo odczytanymi przeze mnie na nowo⁴.

2 E. Wajgiel, *Rymanów-Zdrój 1876–1906*, Lwów 1906, s. 3 (dalej cyt. Wajgiel 1906).

3 O pobycie Wyspiańskiego w Zakładzie rymanowskim latem roku 1901 zob. T. Łopatkiewicz, *O dwóch pobytach Stanisława Wyspiańskiego na Łemkowszczyźnie*, „Studia Pigioniana. Rocznik Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie”, 2023, nr 6, s. 49–86 (dalej cyt. T. Łopatkiewicz 2023).

4 Zob. T. Łopatkiewicz, *Między nadzieją a rezygnacją. Stanisław Wyspiański w Rymanowie-Zdroju latem 1901 i 1903 roku*, Bibliotheca Pigioniana, t. 11, Krosno 2026.

W tym miejscu uwagę czytelników pragnę skupić wyłącznie na pierwszym ćwierćwieczu rozwijającego się Zakładu Kąpielowego, którego działalność, przedstawiona jedynie szkicowo, nakreśla nam tło, na którym rymanowskie pobyty Wyspiańskiego widać plastycznie, w wiarygodnym świetle.

Szybko postępująca choroba, a także ostra idiosynkrazja Wyspiańskiego na stosowane wówczas leki rtęciowe⁵, kazała poszukiwać środków mniej inwazyjnych. Latem 1901 roku krakowscy lekarze skierowali chorego na leczenie sanatoryjne do Rymanowa-Zdroju, którego jodowo-bromowe wody mineralne⁶ przynosiły ulgę w podobnych przypadkach⁷. Te rozsądne zalecenia lekarzy, jak również posłuszne przyjęcie ich przez Wyspiańskiego, wydają się dzisiaj czymś oczywistym, jednak w ówczesnych realiach wcale tak bezdyskusyjne nie były. Zakład Kąpielowy w Rymanowie-Zdroju miał za sobą zaledwie dwudziestoletnią działalność, w opinii ogółu nie mógł więc konkurować z renomowanymi uzdrowiskami niemieckimi, czeskimi czy austriackimi. Skoro jednak medycy krakowscy zaproponowali Wyspiańskiemu właśnie to – mało wówczas znane – zdrojowisko galicyjskie a ten przystał na kurację w nim, choć stać go było wówczas na leczenie zagraniczne, w grę wchodzić musiało nie tylko rzetelne rozeznanie lekarzy w arkanach balneologii, ale i postawa Artysty, który wybierając uzdrowisko polskie wspierał tym samym kielkujące przedsięwzięcie gospodarki krajowej. Jak ważny był to krok, zaświadcza gorzkie słowa ówczesnego właściciela Rymanowa-Zdroju – Jana Nepomucena hr. Potockiego (1867–1942):

„Powiedzmy sobie raz prawdę”... Powiedział hr. Potocki z Rymanowa, na zjeździe balneologicznym i słowa dotrzymał. Nie bawił się w frazesa ani w górnolotne słowa, tylko szczerze odkrył nasze bole i żale tak do społeczeństwa, nie popierającego nas jak i do... prasy. I wszyscy bez wyjątku mówcy przyklasnęli, wszyscy uderzali się w piersi: peccavi domine, wszyscy poprawę przyrzekali i też dotrzymali, z wyjątkiem... prasy, tej naszej polskiej prasy, która w pierwszym rzędzie powołana jest, do bronięcia, do reklamowania i do popierania naszych zdrojowisk. Bo ktokolwiek u nas w kraju uważnie pisma studjuje i czyta, ten musiał zwrócić uwagę, na „Echa letnie” „Czasu”, „Słowa” i „Dziennika”,

5 *Wąty, limfatyczny ustrój poety był z natury mało odpornym, w dodatku nie znosił on swoistego leczenia rtęcią. A że salvarsan Ehrlicha nie był jeszcze wówczas znany, więc musiano go leczyć jedynie dekoktem Zittmanna i solami jodowymi.* Zob. L. Wachholz, *Wspomnienia o Stanisławie Wyspiańskim. Z materiałów rękopiśmiennych wybrał i słowo wprowadzające skreślił W. Berbelicki*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. 34–35, 1984–1985, s. 158–159.

6 *Silna szczawa alkaliczna, żelazisto słona, jodo-bromowo-litowa*, zob. J. Dukiet, *Rymanów. Zakład zdrojowo-kąpielowy*, Kraków 1882, s. 3 (dalej cyt. Dukiet 1882).

7 *Zakres wskazań leczniczych do zastosowania wód rymanowskich jest bardzo rozległy, bo obejmuje wszystkie choroby przewlekłe [...]. Tu należą przedewszystkiem: [...] Kila w okresie drugo- i trzeciorzędnym.* Zob. J. Regiec, *Rymanów-Zdrój i jego wody mineralne. Szkic balneologiczny (dokończenie)*, „Przewodnik Kąpielowy. Dwutygodnik ilustrowany poświęcony sprawom zdrojowisk i miejsc klimatycznych krajowych”, R. 1, nr 7 z 1 lipca 1904, s. 80 (dalej cyt. Regiec 1904 b).

które sążniste artykuły w formie korespondencji umieszczają o Hall, Kissingen, Nauheim, Kreuznach, Reichenhall, Francensbadzie etc. Z wyjątkiem „Gazety Narodowej”, która dzięki osobistej pracy i zabiegom czcigodnego redaktora p. Zawadzkiego, wydała własnym kosztem dodatek balneologiczny z dokładnym opisem krajowych zdrojowisk, z wyjątkiem „Kuryera lwowskiego”, który z niepoślednią znajomością rzeczy, w szeregu artykułów pouczał publiczność i czytelników o naszych zdrojowiskach i z wyjątkiem „Nowej Reformy”, która stale zamieszcza na prawdzie oparte korespondencje z naszych letnich siedzib, żadne pismo galicyjskie niczem nie przyczynia się do rozwoju i do agitacji za krajowymi zdrojowiskami. Przypatrzmy się bowiem „Dziennikowi Polskiemu” z dnia 6 b.m. Dwuszpaltowy artykuł zestawiał jakiś Wl. o Kissingen, a jak trudno mu robota szła, wynika choćby z tego, że autor celem zapełnienia miejsca, opisuje najdokładniej w świecie... jarzynę, jaką mu w restauracji podają. Gdyby atoli poczucie obowiązku obywatelskiego autorem kierowało, to dałby napis swojej korespondencji, „O Rymanowie i jego cudownych środkach leczniczych” zamiast o Kissingen. Boć przecież i w Kissingen wiedzą już dziś, że z drójką Klaudy w Rymanowie, zastępuje całkowicie niemieckie zdroje Rakoczy i Pandur, które w tak cięły zachwyty autora wprawiają i nawet je przewyższa, gdyż zawiera dwuwęglan sody, którego tamte nie mają. Wiedzialby, że i Rymanów ma zdolnych i wybitnych lekarzy, którzy troszczą się o zdrowie swoich pacjentów, wiedzialby, że i restauracja rymanowska podaje „kalarepkę na maśle”. Wiedzialby w końcu szanowny Kissińczak, że i listy gości w Rymanowie wykazują herbowych panów i że tem nie chwali się, bo za przyjazd gości odpłaca się sówicie, bo – daje zdrowie⁸.

Skoro więc taka była w społeczeństwie wiedza o rymanowskim Zakładzie Kąpielowym, jaka świadomość musiała panować kilka dziesięcioleci wcześniej, kiedy to Stanisław Wojciech Antoni hr. Potocki (1837–1884) i jego żona Anna z Działyńskich (1846–1926), z niemalym trudem, rozpoczynali swą balneologiczną działalność⁹.

Za jej początek przyjmuje się przypadkowe odkrycie, 16 sierpnia 1876 roku, kilku źródeł mineralnych na południe od miasteczka Rymanów, w dolinie górskiej rzeki Taba (Tabor), w miejscu gdzie wpada do niej Czarny Potok¹⁰. W tym samym roku Tytus Sławik – chemik, asystent Katedry Technologii Chemicznej Cesarsko-Królewskiej Akademii Technicznej we Lwowie¹¹ dokonał też pierwszej analizy wód mineralnych, która w pełni potwierdziła wartościowy skład chemiczny i znaczną przydatność w leczeniu

8 R., *A to co?...*, „Przegląd Zdrojowy. Pismo poświęcone sprawom zdrojowisk i miejsc klimatycznych krajowych”, R. 4, nr 10 z 15 sierpnia 1905, s. 7.

9 A. Stanisławowa Potocka, *Mój pamiętnik*, Kraków 1927, s. 216 i nn (dalej cyt. Potocka 1927).

10 Wajgiel 1906, s. 29. Dzisiejszy Rymanów-Zdrój powstał w istocie na gruntach trzech wsi: Posady Górnej oraz łemkowskiego Deszna i Wołuszowej. Zob. K. Smerecki, J. Zmarz, *Dlaczego Rymanów Zdrój?*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 2, 1997, s. 7. Zob. też W. Krukar, *Nazewnictwo terenowe okolic Rymanowa Zdroju*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 3, 1998, s. 49 (dalej cyt. Krukar 1998).

11 Zob. *Program C. K. Akademii Technicznej Lwowskiej na półrocze letnie roku naukowego 1873*, Lwów 1873, s. 15. W latach 70. XIX wieku T. Sławik mieszkał w Miejscu [Piastowym].

wielu chorób¹². Rok później kolejny rozbiór chemiczny wód rymanowskich wykonał dla Potockich Philipp Weselsky¹³ – profesor chemii analitycznej na Cesarsko-Królewskim Uniwersytecie Technicznym w Wiedniu. I w tym przypadku wyniki były bardzo obiecujące (il. 1), zatem obok źródeł poczęto wznosić pierwsze zabudowania zdrojowe. Zauważono przy tym, że woda mineralna, wypływająca dotychczas z trzynastu szczelin skalnych¹⁴, ma różny skład chemiczny. Po rozdzieleniu źródeł powstały tym samym trzy różne ujęcia wód mineralnych, którym nadano funkcjonujące do dziś nazwy: „Tytus”, „Celestyna” i „Klaudia”¹⁵. Separacja trzech źródeł (il. 2, 3), która dokonała się z inicjatywy dra Bolesława Ludwika Lutostańskiego¹⁶, a za sprawą Tytusa Sławika¹⁷, przyniosła kolejne, indywidualne analizy wszystkich trzech wód mineralnych¹⁸, których w latach

12 Wajgiel 1906, s. 30.

13 Philipp Weselsky (1828–1889) – farmaceuta, w 1854 roku został asystentem profesora Antona Schröttera von Kristelli, w 1872 roku profesorem nadzwyczajnym, a w 1876 roku profesorem zwyczajnym chemii analitycznej. Spędził 29 lat w tej samej instytucji, nauczając chemii analitycznej. Wniósł też wybitny wkład w rozwój chemii organicznej. Zob. URL: <https://sammlungenonline.albertina.at/people/23122/philipp-weselsky>

14 J. Regiec, *Rymanów-Zdrój i jego wody mineralne. Szkic balneologiczny*, „Przewodnik Kąpielowy. Dwutygodnik ilustrowany poświęcony sprawom zdrojowisk i miejsc klimatycznych krajowych”, R. 1, nr 6 z 15 czerwca 1904, s. 62 (dalej cyt. Regiec 1904 a).

15 Imiona poszczególnym wodom mineralnym nadano na pamiątkę Adama Tytusa Działyńskiego (1796–1861) i Gryzeldy Celestyny z hr. Zamojskich (1804–1883) – rodziców Anny z hr. Działyńskich hr. Potockiej oraz Teofili Klaudyny (Klaudii) z hr. Działyńskich hr. Potockiej (1801–1836), siostry Adama Tytusa Działyńskiego, samarytanki powstania listopadowego, której litografowany portret zamieściła w swym *Pamiętniku* Anna Potocka, zob. Potocka 1927, s. 7, a także przyp. na s. 9 czy s. 294. Portrety Tytusa oraz Gryzeldy Celestyny Potockich zob. tamże, s. 26–27; 28–29; 54–55.

W literaturze popularnej błędnie wiąże się nazwę źródła „Klaudia” z rzekomą matką Stanisława Wojciecha Antoniego hr. Potockiego (np. J. Michalak, *Rymanów. Rymanów Zdrój i okolice*, wyd. 2, Krosno 1998, s. 34 (dalej cyt. Michalak 1998)), choć ta nosiła przecież imię Teresy – z ks. Sapiechów Potockiej (1811–1895). Spotkałem też inne, śmiałe wyjaśnienie, w myśl którego nazwa źródła „Klaudia” pochodzi od imienia ojca Stanisława Potockiego (sic!). Podobnie wątpliwy charakter ma wiązanie imienia źródła „Tytus” z autorem pierwszej analizy wód rymanowskich – Tytusem Sławikiem, przy okazji określonym w publikacji jako *Słowik, odkrywca źródeł* (sic!), zob. K. Kuśnierz, D. Kuśnierz-Krupa, *Rymanów Zdrój. W obronie krajobrazu kulturowego*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 19, 2006, s. 50 (dalej cyt. Kuśnierz, Kuśnierz-Krupa 2006).

16 Bolesław Ludwik Lutostański (1837–1890) – lekarz zdrojowy, redaktor, publicysta, członek czynny Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, delegat Komisji Balneologicznej. Uczestnik powstania styczniowego, działacz Rządu Narodowego w 1863–1864 we Lwowie, więziony przez władze austriackie (1864–1865). W 1867 osiadł w Krakowie, prowadząc w lecie praktykę lekarską w uzdrowiskach polskich. Autor licznych artykułów oraz prac naukowych, m.in. z dziedziny balneologii. Jeden z założycieli Towarzystwa Tatrzańskiego, w latach 1874–1877 członek Zarządu Głównego T.T. Zob. A. Kotłówna, J. Lisiewicz, *Lutostański Bolesław Ludwik*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław 1973, s. 156–158.

17 *Rozdziału tego zdołał szczęśliwie dokonać p. T. Sławik w sposób czyniący mu prawdziwy zaszczyt*. Zob. B. Radziszewski, *Rymanów. Rozbiór chemiczny wód lekarskich w Rymanowie przez Dra ... Profesora chemii Uniwersytetu Lwowskiego, członka Akademii Umiejętności w Krakowie etc.*, Lwów 1882, s. 5 (dalej cyt. Radziszewski 1882).

18 B. Radziszewski, *Wynik rozbioru chemicznego źródeł mineralnych w Rymanowie przez ...*, „Czasopismo Towarzystwa Aptekarskiego”, R. 10, nr 13 z 1 lipca 1881, s. 209–212; Radziszewski 1882; tenże, *Rymanów*.

1880 i 1881 dokonał Bronisław Leonard Radziszewski – profesor chemii, rektor Uniwersytetu Lwowskiego¹⁹, stosując w tym względzie nowoczesną metodę Carla Remigiusa Freseniusa – chemika niemieckiego. Po szczegółowych tablicach z wynikami chemicznych rozbiórów Radziszewski zawarł również w swych publikacjach kilka przystępnie sformułowanych refleksji:

Z powyższego się okazuje się, że źródła rymanowskie są szczawami słono-alkalicznymi jod i brom zawierającymi. Pod względem zawartości jodu i bromu, najsilniejszym jest Tytus, po nim idzie Celestyna, a wreszcie Klaudya. Co do dwuwęglanu żelazawego to pierwsze miejsce należy się Klaudyi, drugie Celestynie a trzecie Tytusowi. Nareszcie pod względem bogactwa w sole potasowe, i magnowe pierwszeństwo należy się Celestynie. Jak więc widzimy, mimo, że źródła też są w ogóle do siebie podobne, szczególnież te ze względu na chlorek i dwuwęglan sodowy, to jednak przedstawiają także pewne różnice w stosunkowej ilości bardzo ważnych składników. [...] Na szczególniejszą zaś uwagę zasługuje jeszcze i ta okoliczność, że źródła rymanowskie wytryskując wprost ze skały, zawierają nadzwyczaj małą ilość ciał organicznych, w skutek czego przez dłuższy czas dają się bez zmiany przechowywać. To też było jednym z powodów dla których sędziowie wystawy trzeciego zjazdu lekarzy i przyrodników polskich w Krakowie przyznali zdrojowisku rymanowskiemu srebrny medal za usługi, czego żaden inny zakład zdrojowo-kąpielowy nie otrzymał. W źródłach rymanowskich przybyła nam przeto nowa perła polskich wód lekarskich, która oby na jak największy pożytek ludzkości obrócić się mogła! Lwów 30. Marca 1882 r.²⁰

W tym samym roku 1882 lekarz zdrojowy dr Józef Dukiet, w *Zakładzie stale mieszkający*, obszernie omówił w swej skromniej publikacji fizjologiczne oddziaływanie na organizm ludzki wszystkich pierwiastków oraz związków chemicznych zawartych w wodach rymanowskich, a to: chlorków sodu, żelaza, litu i jodu, bromku potasu, a także kwasu węglowego²¹. Wskazał przy tym na wszelakie dolegliwości chorobowe, które wodami

Rozbiór chemiczny wód lekarskich w Rymanowie przez Dra ... Prof. chemii uniwersytetu lwowskiego, członka akademii umiejętności w Krakowie etc., wyd. 2, Krosno 1896.

- 19 Bronisław Leonard Radziszewski (1838–1914) – profesor chemii, rektor Uniwersytetu Lwowskiego, powstaniec styczniowy. Po upadku powstania wyjechał do Belgii, gdzie w latach 1864–1867 studiował chemię w Gandawie. Doktoryzował się w 1867, po czym przez trzy lata był asystentem chemii na Uniwersytecie w Leuven. Od 1870 czynny w Krakowie jako zastępca profesora chemii w Instytucie Technicznym i nauczyciel Szkoły Realnej. W dwa lata później otrzymał nominację na profesora chemii ogólnej i farmaceutycznej Uniwersytetu Lwowskiego. Kierownik Katedry i Studium Farmaceutycznego oraz dyrektor Instytutu Chemicznego. W 1874 został profesorem zwyczajnym, a w 1882–1883 rektorem Uniwersytetu Lwowskiego. Autor ponad 200. prac z dziedziny chemii organicznej, zwłaszcza związków aromatycznych. Długoletni członek lwowskiej Rady Miejskiej (1876–1910), w 1897 – Honorowy Obywatel Lwowa. Zob. *Śp. Bronisław Radziszewski*, „Kurjer Lwowski”, nr 97 z 13 marca 1914, s. 3; K. Kling, *Śp. Bronisław Radziszewski. Wspomnienie pośmiertne*, Warszawa 1914.; S.M. Brzozowski, F. Ramotowska, *Radziszewski Leonard Bronisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, Wrocław 1987, s. 114–118.

20 Radziszewski 1882, s. 34–35.

21 Dukiet 1882, s. 6–8.

W roku 1878 zaszczyconą została woda Rymanowska przez okolicznych lekarzy zebranych w Sanoku następującym świadectwem.

ŚWIADECTWO.

Na żądanie Jaśnie Wielmożnego Hrabiego Stanisława Potockiego potwierdzamy niniejszym że na pełnem posiedzeniu Sekcyi Sanockiej Towarzystwa lekarzy galicyjskich odbytém w dniu 15. Czerwca 1878 r. w Sanoku, uznano nowo odkryte źródło wody mineralnej w Rymanowie jako szczawę żelazisto-słono-alkaliczną, brom, jod i lit zawierającą, a to na podstawie dokonanego przez Dra Weselskiego w Wiedniu rozbioru chemicznego tejże wody. —

Na podstawie tego rozbioru chemicznego i przytoczonych przez Dra Dukietę wyleczonych i leczonych tą wodą wypadków chorobowych, uznano wodę tą jako godną zająć znamienite miejsce w rzędzie naszych źródeł mineralnych i jako pomocną przy leczeniu żołądów, chorób-skórnych, kiły itd.

Sanok dnia 25 czerwca 1878

Z biura Sekcyi Sanockiej Towarzystwa lekarzy galicyjskich.

Dr. Władysław Skalski

Dr. Marian Krzykowski

c. k. lekarz powiatowy

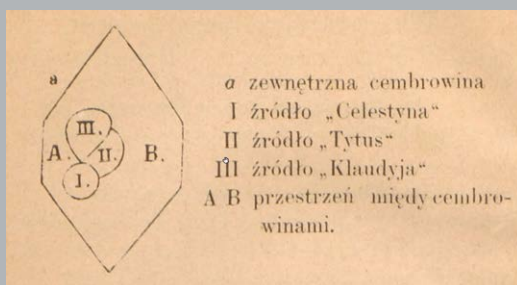
sekretarz.

i zastępca prezesa.

prezes:

Dr. Józef Wienkowski

c. k. pens. lekarz sztabowy.

Il. 1. Świadectwo Sekcji Sanockiej Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich, z 25 czerwca 1878 roku, uznające mineralne wody rymanowskie za wartościowe w leczeniu wielu chorób. Reprod. z *Zakład Zdrojowo Kąpielowy Rymanów koncesyjonowany przez c.k. Namiestnictwo. Zaszczycony medalem srebrnym na Wystawie Przyrodniczo Lekarskiej w Krakowie 1882, Sanok 1882, s. 12*

Il. 2. Schematyczny rysunek rozdzielonych ujęć źródeł mineralnych w Rymanowie-Zdroju. Reprod. z *Zakład Zdrojowo Kąpielowy Rymanów koncesyjonowany przez c.k. Namiestnictwo. Zaszczycony medalem srebrnym na Wystawie Przyrodniczo Lekarskiej w Krakowie 1882, Sanok 1882, s. 8*

67717 Nekl. Marcelęgo Nadiakiewicza w Rymanowie 1903. Naślad. zastrzeżone.

Il. 3. Rymanów-Zdrój. Tytus – Celestyna – Klaudia – ujęcia źródeł mineralnych. Karta korespondencyjna wydana nakładem Marcelęgo Nadiakiewicza w Rymanowie 1903 roku (67717). Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

tymi można leczyć, wymieniając przy tym również znane lekarzom przeciwwskazania²². Podzielił się także własnymi doświadczeniami zdobytymi w trakcie praktyki lekarza zdrojowego:

Wodę ze źródeł Rymanowskich podają wewnętrznie od 30 do 100 gramów na dawkę, samą lub z żętycą albo mlekiem, dzienna dawka od 100 do 600 gramów. Oprócz tego stosują takową w formie kąpeli, nacierañ, wstrzykiwañ i okładów. W celu wzmocnienia działania zewnętrznego dodają soli wywarzonej z tej wody, tak do okładów jako też i do kąpeli²³.

Kilkuletnie starania Potockich około organizacji uzdrowiska dla użytku publicznego²⁴ zakończyły się sukcesem i urzędową koncesją udzieloną w 1881 roku Zakładowi Kąpielowemu w Rymanowie przez c.k. Namiestnictwo Galicji we Lwowie. Tym samym – chociaż zdrojowisko przyjmowało kuracjuszy i wcześniej²⁵ – datę 14 maja 1881 roku traktuje się jako formalny początek funkcjonowania Zdroju²⁶.

Na marginesie analiz chemicznego składu wód rymanowskich dokonano również pomiarów wydajności źródeł. Okazało się, że trzy ujęcia dają łącznie 120 m³ wody na godzinę, przy czym najwydajniejsza „Celestyna” – 48 m³/h²⁷. Przy tak znacznej efektywności ujęć wód mineralnych głównym ich zastosowaniem leczniczym stały się *kąpiele naturalne solankowe i nasycone bezwodnikiem węglowym*²⁸. Odbywano je w wannach ustawionych w budynku „Łazienek”.

Kąpiel mineralna dzieli się na 3 klasy, t.j.: kąpiel klasy I, klasy II i klasy III; woda do wszystkich trzech klas jest jedna i ta sama, – parą ogrzewana, – a różnicę klas stanowi tylko wewnętrzne urządzenie gabinetów łaźniennych, – gabinety klasy I. i II. mają wanny blaszane, zaś klasy III. drewniane, pokostowane.

Goście kąpielowi, nie chcący się kąpać w ogólnych wannach, mogą takowe na swój własny użytek kupić lub też wynająć na czas kuracji. Czas kąpeli trwa codziennie od godziny 5 rano do 1 w południe i od 3 po południu do 7 wieczorem; na każdą kąpiel

²² Tamże, s. 9–11.

²³ Tamże, s. 10–11.

²⁴ Z pewnością w organizacji zdrojowiska Potocky stosowali się do światłych ustaleń i rad zawartych w publikacji *Instrukcja urządzeń zdrojowisk krajowych dotycząca, przez Komisję balneologiczną w Towarzystwie nauk. krak. zawiązaną ułożona*, „Rocznik Ces. Król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego”, poczet trzeci, t. 8 (31), Kraków 1864, s. 247–256.

²⁵ Anna z Działyńskich Potocka wspomina: *Pierwsi zaroili się tu żydzi, nieraz kilkanaście pejsatych głów wynurzało się z wody basenu. Kąpali się nie czekając łazienek i ogrzania wody. Jedna żydówka ciężko chora i od lekarzy opuszczona, kazała się nieść na materacu i mieszkając w karczmie nosić i ogrzewać wodę. Wyzdrowiała zupełnie i ogromną reklamę źródłu zrobiła ta kuracja*. Zob. Potocka 1927, s. 218.

²⁶ W 1877 roku z wód rymanowskich skorzystało ponad 300 osób, w kolejnych sezonach – do chwili formalnego uruchomienia Zakładu Kąpielowego – podobna liczba. Zob. Wajgiel 1906, s. 32.

²⁷ Radziszewski 1882, s. 6–7. W 1904 roku łączną wydajność źródeł wód rymanowskich określano na 96 m³/h. Zob. Regiec 1904 a, s. 62.

²⁸ Tamże, s. 80.

przeznaczoną jest jedna godzina, – a o wybór tej zechcą Goście kąpielowi udawać się do kancelaryi Zarządu Zakładu²⁹.

Początki były skromne – w roku 1881 urządzono 14 łazienek z 14 wannami, wydając łącznie 3022 kąpiele dla 160 kuracjuszy³⁰. Z każdym rokiem liczby te ustawicznie wzrastały. W 1884 roku łazienek było już 26, tyle samo wanien, w których 477 kuracjuszy odbyło 8698 kąpiele. W dwa lata później nastąpił kolejny przyrost – 32 łazienki z 32 wannami umożliwiły 13 122 kąpiele 650 osobom. W 1890 roku liczba łazienek wzrosła do 46, znajdowało się w nich wówczas 77 wanien. Przy tym samym wyposażeniu zakładowym w roku 1892 wydano 22 138 kąpiele dla 1299 kuracjuszy³¹. W publikowanych relacjach z roku 1905 czytamy:

Łazienek dla kąpiele mineralnych, podzielonych na 3 klasy, jest 53 o 105 wannach. Z tych obejmuje I. klasa 20 przedziałów, II. klasa 26 a III. 7. Wanny są z blachy cynkowej pościągnięte farbą, wytrzymałą na działanie wody mineralnej, tylko w III. klasie są wanny drewniane³².

Oprócz kąpiele, wody rymanowskie używano też do produkcji soli mineralnych: zwykłych – do okładów oraz kąpiele urządzanych poza Zakładem, a także soli krystalicznych – do stosowania wewnętrznego³³. Obok nich wytwarzano także bromo-jodowy *ląg i muł pokrystaliczny, stosowane do kąpiele i okładów*³⁴. Sporą część wody mineralnej butelkowano i wysyłano do aptek oraz składów w całej Galicji³⁵.

Od początku działalności Zakład Kąpielowy w Rymanowie-Zdroju funkcjonował i przyjmował kuracjuszy jedynie w sezonie letnim. Początkowo podzielono go na trzy okresy:

I. i ostatni o 3cią część tańszy od środkowego a to litylko co do mieszkań. I. okres od 1 czerwca do 1 lipca, II. okres od 1 lipca do 15 sierpnia, III. okres od 15 sierpnia do końca sezonu³⁶.

W latach późniejszych przyspieszono otwarcie Zakładu dla kuracjuszy, skutkiem czego –

Sezon w Rymanowie trwa od 20 maja do 20 września i dzieli się na trzy okresy: pierwszy od 20 maja do 20 czerwca, drugi od 20 czerwca do 20 sierpnia i trzeci od 20 sierpnia do 20 września.

29 Zakład zdrojowo-kąpielowy Rymanów, Lwów 1894, s. 10–11.

30 Tamże, s. 8.

31 Tamże.

32 Wajgiel 1906, s. 22.

33 Zob. M. Jaworski, S. Nowotarski, *Produkcja zdrojowa w początkach Zdroju Rymanów 1881–1948*, cz. 1, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 9, 2006, s. 10 (dalej cyt. Jaworski, Nowotarski 2006).

34 Wajgiel 1906, s. 22.

35 Jaworski, Nowotarski 2006, s. 8–9.

36 Rymanów. Własność dzieci ś.p. hr. Stanisława Potockiego, Lwów 1887, s. 1.

Ceny mieszkań i kąpeli w pierwszym i trzecim okresie są znacznie niższe. Cena pokoju w I. i III. okresie sezonu wynosi od 1 kor. do 7 kor., gdy tymczasem w okresie drugim wynosi 1 kor. 20 hal. do 9 kor. Podobnie rzecz ma się z cenami kąpeli. Gdy w drugim okresie za kąpiel w I. klasie pobieraną bywa opłata w kwocie 2.40 kor., w II. 1.80 kor., a w III. 1.20 kor., to w I. i III. okresie sezonowym cena jednej kąpeli w I. klasie wynosi 2 kor., w II. klasie 1.40 kor., a w III. klasie 1 kor.³⁷.

Zwiększająca się corocznie liczba kuracjuszy wymuszała budowę nowych obiektów zdrojowych, co znów nie pozostawało bez wpływu na wzrost odwiedzin Zakładu Kąpielowego w latach następnych³⁸. Większość z tych budynków wznoszono z drewna, w konstrukcji zrębowej, nie troszcząc się o izolację ścian oraz ogrzewanie, bo i tak ich wnętrza użytkowane były jedynie w porze letniej. Willom nadawano najczęściej „tyrolsko-szwajcarską” plastykę elewacji zewnętrznych³⁹, podobającą się publiczności, bo przypominającą zabudowę renomowanych uzdrowisk Austrii, Czech oraz Niemiec.

W 1881 roku wzniesiono drewniane „Łazienki” (il. 4), później kilkakrotnie rozbudowywane, aż do chwili, kiedy we wrześniu 1912 roku spłonęły w pożarze Zdroju⁴⁰. W tym samym 1881 roku powstały wille „Pod Kościuszką” (il. 5) i „Pod Opatrznością” (il. 6). W roku następnym – wille „Zofia” (il. 7) i „Lutnia”, zaś w 1884 – „Pod Świętym Józefem”.

W dziewiątej dekadzie XIX sfinalizowane zostały dwie ważne inwestycje komunikacyjne, które zdecydowanie poprawiły połączenie Rymanowa-Zdroju ze światem. W 1884 roku uruchomiono linię kolei transversalnej, ze stacją kolejową Rymanów we Wróbliku Szlacheckim. Wprawdzie stacja ta odległa była od Zdroju o 9,7 km, ale na podróży, przyjeżdżających z kierunku Krakowa⁴¹ lub Lwowa, czekały *przy przyjeździe każdego pociągu wózki i powozy*⁴². Jak ważne było dla uzdrowiska to kolejowe okno na świat świadczą

37 W.S., *Zdrojowiska krajowe. III*, „Gazeta Lwowska”, R. 95, nr 169 z 27 lipca 1905, s. 5.

38 Potoccy przekazywali chętnym działki budowlane i materiał, podpisując z nimi kontrakt dzierżawny na eksploataowanie zbudowanej willi przez 30 lat, wraz z upływem których wzniesione wille stawały się własnością Zdroju. Zob. A. Osuchowski, *Anna Stanisławowa Potocka z Działyńskich ostatnia*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 1, 1996, s. 27 (dalej cyt. Osuchowski 1996).

39 *Szwajcarska budowa; n. schweizer Bauart; fr. architecture suisse; mieszkalne budowle są zwykle na podmurowaniu stawiane z drzewa, dachy z wielkimi okapami, kończyny krokiew i inne części zewnętrzne wystające są rzeźbione; piętra mają wokół, a przynajmniej w ścianie czelnej, ganki pod nakryciem okapów, stojące na wystających ze ścian końcach belek, bez słupów do ich podparcia. Dach pokryty dachówką lub gontem; drzwi i okna zewnątrz obwiedzione wyrzynanymi wyłogami; do pięter prowadzą schody zewnętrzne z balustradą z desek wyrzynaną, ciągnącą się także około ganków*, T. Żebrawski, *Słownik wyrazów technicznych dotyczących się budownictwa przez Dra ... Czl. Akad. Umiej.*, Kraków 1883, s. 294–295.

40 *Pożar i odbudowa Łazienek w Rymanowie Zdroju*, [w:] *Wspomnienia Ignacego Potockiego z Rymanowa (1906–1994)*, URL: <https://ignacypotocki.blogspot.com/2013/09/pozar-i-odbudowa-azienek-w-rymanowie.html>

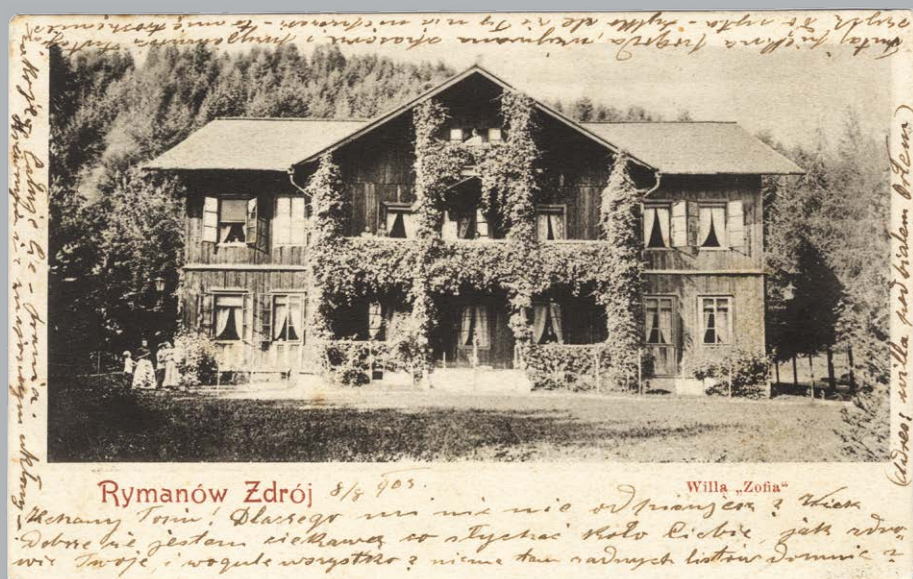
41 Podróż z Krakowa do stacji kolejowej Rymanów w roku 1894 trwała 8 godzin, zob. W., *Rymanów w sierpniu*, „Kurier Warszawski”, nr 233 z dodatkiem porannym z 24 sierpnia 1894, s. 2 (dalej cyt. Rymanów w sierpniu 1894).

42 S. Eljasz-Radzikowski, *Przewodnik dla chorych udających się do Rymanowa, skreślił... dyrektor Zakładu zdrojowo-kąpiel. w Rymanowie*, Sanok 1890, s. 5 (dalej cyt. Eljasz-Radzikowski 1890).

Il. 4. Dawne łazienki w Rymanowie-Zdroju. Reprod. z Anna Stanisławowa Potocka, *Mój pamiętnik*, Kraków 1927, s. 214–215

Il. 5. Rymanów Zdrój. Willa „pod Kościuszką” [spłonęła w 1912 roku]. Karta pocztowa z korespondencją z 13 marca 1904 roku. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Il. 6. Rymanów Zdrój. Pod Opatrznością. Karta pocztowa z korespondencją z 20 czerwca 1902 roku. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Il. 7. Rymanów Zdrój. Willa „Zofia”. Karta pocztowa z korespondencją z 8 sierpnia 1903 roku. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

plany budowy lokalnego połączenia (elektrycznej kolei rymanowskiej) od stacji Rymanów do Rymanowa-Zdroju, podjęte w 1913 roku, którym jednak na przeszkodzie w realizacji stanęła wojna światowa⁴³. Drugim ważnym przedsięwzięciem komunikacyjnym był gościniec gminny pierwszej klasy, którym Zdrój połączono w roku 1886 z miastem Rymanów, i dalej na południe z Jaśliskami przez Deszno, bowiem do tej pory komunikacja kołowa odbywała się tutaj korytem rzeki Taby⁴⁴.

W 1885 roku W. Belza pisał o uzdrowisku *in statu nascendi*:

W oddaleniu paru kilometrów od miasteczka, powstał przed pięciu laty, w dolinie Czarnego potoku i przyjmującej go w swe objęcia rzeki Taby (nad którą leży Rymanów) schludny zakład zdrojowo-kąpielowy, którego wody zawierają podobne lecznicze składniki co w Iwoniczu. Biją tu trzy obfite źródła: Klaudyi, Tytusa i Celestyny, dostarczające wody zarówno do picia jak i do łaźni.

Zakład to świeżej zupełnie daty, znajduje się dopiero w początku swego rozwoju. Nosi on też na sobie cechę zaciszną, spokojną, raczej wiejskiego ustronia niż miejsca kąpielowego w tem znaczeniu w jakim je dziś pojmujemy, to jest ze wszystkimi zdobyczami nowoczesnego komfortu; ale, pomimo tych łatwych do wytłumaczenia braków, odznacza się „ładem i składem”, wznosi się i zabudowywa nieustannie i mile sprawia na oko wrażenie⁴⁵.

W 1885 roku wybudowano willę „Pod Gwiazdą” (il. 8), drugą – „Pod Matką Boską”⁴⁶ (il. 9), a także domy Pierwszej Krajowej Leczniczej Kolonii dla dzieci⁴⁷ w Rymanowie

43 *Liniję kolejową Rymanów – Rymanów-Zdrój, postanowił rząd w najbliższej przyszłości budować jako kolej z siłą napędową elektryczną o trasie poprowadzonej wzdłuż gościńca*, zob. „Tygodnik Ziemi Sandomiejskiej”, R. 4, nr 22 z 25 maja 1913, s. 3. *Kolej Rymanowska. Sejm uznał budowę linii kolejowej ze stacji Rymanów do miejscowości Rymanów Zdrój za potrzebną i pożyteczną i wezwał Wydział krajowy, aby wdrożył potrzebne kroki, zdążające do wybudowania tej kolei. W sprawie tej przeprowadzono na razie studia komercyjne, które wydały następujący wynik: Projektowana linia kolejowa, wychodząc z obecnej stacji kolei państwowej Rymanów, na terytorium gminy Wróblak szlachecki, przechodziłaby przez gminy Ładzin (sic!), Posada dolna, Rymanów miasto i Posada górna, kończąc się w Rymanowie Zdroju. Długość tej linii wynosiłaby około 10 km*, zob. *Kolej Rymanowska*, „Gazeta Lwowska”, R. 103, nr 15 z 21 stycznia 1913, s. 3. W 1926 roku odrodzona Polska powróciła do pomysłu kolei rymanowskiej: *Rozbudowa sieci kolejowej w Polsce. Warszawa, (Tel. wł.) Ministerstwo kolei zamierza w preliminarzu budżet. na r. 1927 wstawić kredyty na budowę bocznic kolejowych ze stacji Rymanów do Rymanów-Zdrój, oraz ze stacji Zakopanem do Jaszczurówki*, zob. *Rozbudowa sieci kolejowej w Polsce*, „Kurier Lwowski. Organ demokratycznej inteligencji”, R. 44, nr 191 z 20 sierpnia 1926, s. 2.

44 [...] *wtedy nie było gościńca, tylko jechało się korytem Taby, 13 razy co najmniej rzekę wbród przejeżdżając*, Potocka 1927, s. 219; J. Tomkiewicz, *Krótką podróż do źródeł Rymanowa Zdroju*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 1, 1996, s. 49.

45 W. Belza, *Rymanów, [w:] tegoż, Iwonicz i jego okolice opisał ...*, Lwów, Kraków, Warszawa 1885, s. 46.

46 Inwestorem budowy był Władysław Zontak (1829–1906), kustosz generalny Muzeum Przyrodniczego im. Dzieduszyckich we Lwowie. Willa „Pod Matką Boską” wzniesiona została na działce należącej do Potockich (Potocka 1927, s. 276), według projektu Jana Sas-Zubrzyckiego (1860–1935), zob. J. Wowczak, *Jan Sas-Zubrzycki. Architekt, historyk i teoretyk architektury*, Kraków 2017, s. 35.

47 Była to pierwsza tego rodzaju placówka w Galicji, a jej budynki projektował Józef Kajetan Janowski (1832–1914), architekt lwowski, absolwent Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Zob. J. Ross,

(il. 10). W 1886 miała miejsce budowa pawilonu nad źródłami mineralnymi – „Pijalni” (il. 11), według projektu Wincentego Wdowiszewskiego⁴⁸, w Zdroju przybył ponadto dom „Pod Góralem”, wille „Pod Krakusem (il. 12) i „Globus”, zaś rok później – willa „Biały Orzeł”. W 1888 roku rozpoczęto budowę murowanej kaplicy zdrojowej (il. 13), mieszczącej 900 osób, oraz „Dworca Gościnnego”⁴⁹ (il. 14). Obie budowy przeprowadzono (podobno) z inspiracji i wedle projektu Stanisława Eljasza-Radzikowskiego⁵⁰, a prace budowlane prowadzili miejscowy cieśla Kilar i rymanowski budowniczy Walenty Kruczkowski. W „Dworcu Gościnnym” (Kurhausie), oprócz hotelu z pokojami na wynajem, znajdowała się restauracja, sala balowa, a do zabaw z tańcami, urządzanych dwa razy w tygodniu, przygrywała orkiestra zdrojowa (il. 15).

Dom „Dworzec Gościnny”, (Kurhaus) – ma pokoi gościnnych i hotelowych razem 11, w cenie od 1 złr. do 2 złr. dziennie, – wraz z obsługą. Do pokoi tych można dostać kompletną pościel w cenie 25 ct. dziennie. – Do obsługi tych domów należy utrzymywanie czystości i porządku w pokojach, przynoszenie i wnoszenie wody, – czyszczenie sukien i obowią, – i ślanie pościeli. – Do wszelkich posyłek na kupno wiktuałów, do restauracyj lub gotowania potraw służba obowiązana nie jest, i nie trzeba jej do tego używać. [...]

W Dworcu Gościnnym jest Sala balowa, 20 metrów długa a 14 szeroka, w której dwa

Architektura drewniana w polskich uzdrowiskach karpackich (1835–1914), [w:] *Sztuka drugiej połowy XIX wieku*, Warszawa 1973, s. 167–168 (dalej cyt. Ross 1973); S. Kieniewicz, *Janowski Józef Kajetan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław 1962–1964, s. 567–568. Placówka kolonijna dla dzieci w Rymanowie-Zdroju rozwijała się przez lata nad wyraz pomyślnie, a jej szczegółowy i obszerny opis funkcjonowania przynosi artykuł *Korespondencye. Rymanów, 16 sierpnia (Krajowa kolonia lecznicza dla dzieci, „Gazeta Lwowska”, R. 91, nr 188 z 18 sierpnia 1901, s. 1–2.*

48 Wincenty Juliusz (Julian) Wdowiszewski (1849 lub 1850–1906) – architekt i historyk sztuki, inżynier, pisarz, członek Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności. W latach 1879–1886 prowadził w Sanoku prywatne biuro architektoniczne. Zob. E. Śmiałowski, *Wspomnienie pośmiertne. Wincenty Julian Wdowiszewski*, „Architekt”, R. 7, 1906, z. 3, s. 69–70; *Nekrologia. Wincenty Juliusz Wdowiszewski*, „Gazeta Sanocka”, R. 3 (6), nr 109 z 28 stycznia 1906, s. 3.

49 „Dworzec Gościnny” wniosła Anna z Działyńskich Potocka za pieniądze wspianiałomyślnie darowane przez Stanisława Potockiego (1825–1887), właściciela Brzeżan. Zob. Potocka 1927, s. 268–270; Osuchowski 1996, s. 27.

50 Stanisław Eljasz-Radzikowski (1869–1935) – lekarz, artysta malarz, miłośnik Tatr i propagator stylu zakopiańskiego, kolega gimnazjalny Stanisława Wyspiańskiego. W 1904 roku Wyspiański przesłał Eljaszowi-Radzikowskiemu z Bad Hall wiersz „Die Sonne nie tak świeci jak słońce”. Zob. J. Reychman, *Eliasz Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Kraków 1948, s. 229–231.

Powątpiewam w udział Eljasza przy budowy „Domu Zdrojowego”, bo trudno dać wiarę temu, że 19-letni maturzysta i student I roku medycyny na Uniwersytecie Lwowskim mógł być autorem skomplikowanego projektu architektonicznego Kurhausu, co jednak stwierdza wprost Michalak 1998, s. 37. Tym bardziej nie sposób skomentować opracowań, które datę budowy „Domu Zdrojowego” przesuwają na rok 1878 (np. Z. Bielecka-Lorkiewicz, *Zabytki sztuki i kultury materialnej*, [w:] *Rymanów. Dzieje miasta i Zdroju*, pod red. F. Kiryka, Rymanów 1985, s. 342 (dalej cyt. Bielecka-Lorkiewicz 1985); Z. Więcek, H. Lawera, A. Bata, *Rymanów na starych pocztówkach i dokumentach*, Krosno 2006, s. 45 (dalej cyt. Więcek, Lawera, Bata 2006) *rozpoczętą według sugestii ówczesnego dyrektora Zakładu Stanisława Eljasza Radzikowskiego*, zapominając, że ten żadnym dyrektorem wówczas być nie mógł, a i jego sugestie nie mogły też wchodzić w rachubę, bo Eljasz-Radzikowski miał w 1878 roku 9 lat (sic!).

RYMANÓW-ZDRÓJ. Willa pod „Gwiazdą“.

36860 Nakładem H. Moszkowicza w Rymanowie. Nasiadownictwo
w Rymanowie.

Rymanów Zdrój 18/8 1901.

Dom pod Matką Boską.

Zrobił mi się i Twój wycieczki do Rymanowa
który się nam bardzo podoba. Pa! Tatus

Il. 8. Rymanów-Zdrój. Willa pod „Gwiazdą“. Karta pocztowa wydana nakładem Składnicy Kółek Rolniczych w Rymanowie, druk Zakłady Reprodukcyjne „Akropol” w Krakowie. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Il. 9. Rymanów Zdrój. Dom pod Matką Boską. Karta korespondencyjna wydana nakładem H. Moszkowicza w Rymanowie (36860), z korespondencją z 18 sierpnia 1901 roku. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Il. 10. Rymanów Zdrój. Kolonія Lecznicza. Karta korespondencyjna wydana nakładem H. Moszkowicza w Rymanowie (36864), z korespondencją z 7 września 1903 roku. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Il. 11. Pawilon nad źródłami rymanowskimi. Reprod. z Anna Stanisławowa Potocka, *Mój pamiętnik*, Kraków 1927, s. 214–215

Il. 12. Rymanów Zdrój. Pod Krakusiem. Karta pocztowa z korespondencją z 3 lipca 1903 roku. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Il. 13. Rymanów Zdrój. Kaplica. Karta pocztowa wydana po 1904 roku nakładem Marceliego Nadziakiewicza z Rymanowa, druk Platin Crayon z oznaczeniami cyfrowymi 31:06 oraz 78044. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Polskie wydawnictwo kart widokowych. Nakł. Moszkowicza w Rymanowie.
Nasładowanie zastępcze.

Rymanów, Zdrój.

Dworzec gościnny.

RYMANÓW-ZDRÓJ, Dom Zdrojowy.

Il. 14. Rymanów, Zdrój. Dworzec gościnny. Karta pocztowa wydana nakładem H. Moszkowicza w Rymanowie, druk Polskie Wydawnictwo Kart Widokowych, korespondencja z 4 grudnia 1907 roku. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Il. 15. Rymanów-Zdrój. Dom Zdrojowy. Karta pocztowa wydana nakładem Składnicy Kólek Rolniczych w Rymanowie, druk Zakłady Reprodukcyjne „Akropol” w Krakowie, wersja jasnobrzowa. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

razy tygodniowo, odbywają się zabawy z tańcami. Obok sali jest scena do przedstawień teatralnych i koncertów, których kilka zawsze jest danych przez artystów przybyłych z różnych stron kraju. Dla użytku gości kąpielowych znajduje się w osobnym pokoju Dworca Gościnnego fortepian; chcący korzystać z niego powinni w celu porozumienia się o godziny zgłosić się do kancelarii Zarządu Zakładu. – Bilet ważny na 1 godzinę kosztuje 25 centów⁵¹.

W roku 1889 otwarto w Zakładzie aptekę sezonową, wybudowano rzeźnię, wytyczono ścieżki spacerowe, a także urządzono kąpiele rzeczne i zimne natryskowe na Czar-nym Potoku. W 1891 roku powstała willa „Pogoń” (il. 16), a w roku następnym – „Pod Aniołem Stróżem” (il. 17). W 1894 roku miała miejsce budowa murowanej warzelni soli (solarni), lodowni i jatki mięsnej (il. 18) oraz willi „Zacisze”. W roku 1896 – wspólnie z Wydziałem Powiatowym w Sanoku – ukończono drewniany most wiszący nad rzeką Tabą, o 34-metrowej długości (il. 19). Wzniesiono też wille „Lira” i „Nagłowice”. W 1897 roku wybudowano i urządzono „Leliwę” – najładniejszą willę zdrojowiska, oddaną do użytku 1 lipca 1899 roku⁵².

Ruch budowlany nie ustawał i w kolejnych latach: w roku 1900 wybudowano „Wasy-lówkę” oraz willę „Krzyż”; w 1902 roku rozpoczęto budowę nowych „Łazienek”, zapro-wadzono sieć telefoniczną w Zakładzie, ponadto powstała willa „Świtezianka” (il. 20). Rok później, obok „Leliwy” wybudowano nową altanę dla dwunastoosobowej orkiestry zdrojowej⁵³ (il. 21).

Oprócz willi wznoszonych w Zdroju równocześnie tworzone miejsca dla kuracjuszy mniej zamożnych, oferowane w domach mieszkańców wsi sąsiadujących ze Zdrojem – Posady Górnej oraz Deszna. Wprawdzie lokale te nie oferowały tych wszystkich wygod, jakie były udziałem wynajmujących wille zdrojowe, izolowały jednak kuracjuszy od zgiełku zdrojowiska, zapewniając im więcej prywatności.

Wzorowo zorganizowana była aprowizacja i wyżywienie kuracjuszy odwiedzających Rymanów-Zdrój:

Restauracyj jest dwie, – jedna główna w Dworcu Gościnnym, druga w domu zwanym „Mleczarnia”, gdzie zarazem dostać można mleka i śmietany, tak słodkiej jak i kwaśnej. Restauracje te, z którymi połączone są kawiarnie, zostają pod bezpośrednim nadzorem lekarza Zakładowego i Zarządu. Ponieważ przytem w każdym z domów są osobne kuch-nie do użytku Gości kąpielowych, przeto osoby nie chcące stołować się w restauracjach, mogą to robić w domu, zwłaszcza, iż Zarząd wybudował pod Zakładem rzeźnię, gdzie

51 Eljasz-Radzikowski 1890, s. 20–23.

52 *Nowiny. Nowa wspaniale urządzona wila „Leliwa” z dniem 1. lipca [1899] zostanie oddaną do użytku gości kąpielowych.* Zob. „Rymanów-Zdrój. Tygodnik sezonowy. Wychodzi każdej niedzieli”, R. 1, nr 2 z 17 czerwca 1899, s. 3.

53 Z bogatej, choć niezbyt szczegółowej literatury dotyczącej zabudowy zdrojowej Rymanowa zob. J. Ross, *Z przeszłości Rymanowa-Zdroju*, „Wierchy. Rocznik Poświęcony Górom”, R. 38, 1970, s. 192–196; Ross 1973, s. 151–172; Bielecka-Lorkiewicz 1983, s. 329–343; K. Bolanowski, S. Mateszew, *Rymanów Zdrój w latach 1876–1976*, [w:] *Rymanów. Dzieje miasta i Zdroju*, pod red. F. Kiryka, Rymanów 1985, s. 345–388.

bydło na rzeź przeznaczone jest pod kontrolą lekarza zakładowego. Pieczywo roznosi po domach służba piekarza. Masła, jaj, drobiu i t. p. artykułów żywności dostarczają okoliczni włościanie, a w pobliskim miasteczku Rymanowie są co poniedziałek targi, na których można zakupić większe zapasy żywności. Sklep z towarami kolonialnymi jest w Zakładzie, – wyżywienie zatem w Zakładzie Rymanowskim jest pod każdym względem udogodnionem. Za dodanie opału do kuchni płaci się dziennie 20 ct. Używanie kuchenek naftowych, spirytusowych, lub benzinowych, jest ze względu na bezpieczeństwo ogniowe zabronionem, zwłaszcza, iż domy wszystkie budowane są z drzewa⁵⁴.

Oprócz zabiegów i kuracji zaordynowanych przez lekarzy, Zarząd Zakładu Kąpielowego dbał pilnie o to, aby czas wolny gości zdrojowych wypełnić atrakcyjnymi i wartościowymi poznawczo imprezami fakultatywnymi. Oprócz koncertów muzycznych, które początkowo dawała kapela cygańska, później zaś – własna orkiestra zdrojowa, Zakład oferował chętnym przechadzki w najbliższe okolice Zdroju, starannie oznakowane kolorowymi drogowskazami, a także wycieczki zaprzęgami konnymi, wedle ogłoszonego rozkładu:

Przechadzki:

1. Do tartaku – 20 min.
2. Do Wołuszowej (do cerkiewki) – 1 godz.
3. Przez Żabią Górę na – g. 1:15
Dział i do Hubina – godz. 1:30
4. Do Deszna – 45 min.
5. Do Kamieniołomu – 10 min.
6. Na górę „Posadzką” – 1 godz.
7. Do Wólki – 1½ godz.
8. Do kościółka w Klimkówce – 1½ godz.
9. Do Iwonicza – 2 godz.
10. Na górę „Zamkową” – 1 godz. 15 min.
11. Na Kalwaryę – 1 godz.
12. Do Rymanowa (miasta) 3 km – 45 min. gościńcem od zarządu.

Wycieczki końmi:

1. Do Odrzykonja i Prządek przez Korczynę i Krosno – całodniowa.
2. Do Krosna – półdniowa.
3. Do kopalni nafty w Potoku – jednodniowa.
4. Do Daliowej – półdniowa.
5. Przez Daliowę do pustelni św. Jana, Dukli i Wietrzna – całodniowa.
6. Do Jaślisk – półdniowa.
7. Do Czertesza na Węgry przez Jaśliska – całodniowa.
8. Do Miejsca Piastowego – półdniowa.
9. Do Iwonicza – półdniowa, końmi w jedną stronę 1 godz. 15 min.

⁵⁴ Eljasz-Radzikowski 1890, s. 17–18.

10. Do Sanoka – całodniowa.
11. Do Rudawki Rymanowskiej nad Wisłok (źródła nafty) – półdniowa.
12. Do Starej Wsi – jednodniowa⁵⁵.

Po dwudziestu latach inwestowania w uzdrowisko lekarz zdrojowy, dr Jan Regiec, mógł w 1904 roku z satysfakcją napisać:

Obecnie posiada Rymanów 18 domów obejmujących przeszło 300 pokoi gościnnych, 32 izb łaziennych drugiej i trzeciej klasy, oraz 26 pierwszej klasy. Wszystkie łazienki odznaczają się czystością i wygodnymi wannami, a łazienki pierwszej klasy pod każdym względem odpowiadają nawet wybrednym wymaganiom. Rozmieszczenie will wśród pięknego parku może służyć za wzór dla wszystkich zdrojowisk. Są one rozrzucone wśród parku zakładowego tak, że każda stoi jak gdyby w osobnym ogródku, nie stykając się bezpośrednio z sąsiedniami, przez co niema tu tego ścisłu, przypominającego rynek małego miasteczka. Osobny pawilon pokrywa źródła mineralne, dwa duże ogrody dostarczają jarzyn i kwiatów. Poczta i telegraf w miejscu przez cały sezon, sieć telefoniczna łącząca domy zarządowe z kancelaryą zarządu, ułatwia porozumienie się, miejscowa rzeźnia, apteka, mleczarnia, oraz kilka sklepów zaspakajają potrzeby gości⁵⁶.

Nie brakowało też pochlebnych opinii o rymanowskim Zakładzie Kąpielowym w prasie krajowej, być może niekiedy sponsorowanych, mimo to przynoszących cenne informacje z pierwszej ręki o wyposażeniu i funkcjonowaniu Zdroju:

Rymanów-Zdrój, położony w dolinie wartkiej rzeki Taby, łączącej się w samym zakładzie z również wartkim Czarnym potokiem, odznacza się malowniczym położeniem, pośród gór, okrytych lasem. Gęsto rosnące jodły, świerki, buki służą za schronienie dla licznych stad sarn i napełniają powietrze balsamiczną wonią. Źródła wody mineralnej, zbliżonej składem chemicznym do źródeł iwonickich, dostarczają obficie wody do użycia wewnętrznego i kąpeli. Łazienki utrzymane czysto.

Mieszkania w kilkunastu willach, rozrzuconych, ale nie skupionych, po brzegach Taby i Czarnego Potoku, urządzone przyzwoicie, mogą pomieścić znaczną liczbę gości dosyć wygodnie i niezbyt drogo. Dwie restauracje, utrzymane porządnie, zadość czynią gastronomicznym wymaganiom gości tutejszych. Ślicznie urządzone kwietniki, w których imponują wielkie kwiaty róż sztamowych⁵⁷, dobrze świadczą o staranności zarządu. Drogi spacerowe, dobrze żwirowane i starannie utrzymane po górach i wśród lasów, uprzyjemniają przechadzki i nawet dalsze wycieczki dostępnymi czynią dla osób mniej silnych. Dobra muzyka grywa u źródeł lub w Dworcu gościnnym zrana i wieczorem

⁵⁵ Wajgiel 1906, s. 54–55.

⁵⁶ Regiec 1904, s. 62.

⁵⁷ *Róże sztamowe* to róże pienne.

po dwie godziny. Co niedziela reuniony⁵⁸ w obszernej sali balowej gromadzą licznych zwolenników tańca.

Siedem łukowych mostów, rzuconych przez Tabę i Czarny Potok, stanowią nie tylko dogodną komunikację pomiędzy budowlami, po obu brzegach tych rzek wzniesionymi, ale i ozdobę tej pięknej miejscowości. W ogóle pobyt w Rymanowie jest wielce ceniony przez miłośników przyrody i czystego górskiego powietrza, szukających nie tylko ulgi w cierpieniach, ale i wytchnienia po pracy i gwarze życia miejskiego.

Rymanów-Zdrój należy do Jana hr. Potockiego, który nie szczędzi starań i kosztów, aby zakład nie tylko na dotychczasowej przyzwoitej stopie utrzymać, ale stopniowo doskonalic pod każdym względem i coraz więcej udogadniać.

[...]

Skuteczność tych źródeł należycie ocenili specjaliści; są one zalecane w tych samych cierpieniach, w których ulgę przynoszą wody iwonickie, odległe ztąd tylko o 1½ mili. Mnóstwo dzieci skrofulicznych⁵⁹ i anemicznych leczy się tutaj z dobrym skutkiem a lwowskie Towarzystwo kolonij wakacyjnych zbudowało trzy obszerne domy, w których corocznie, staraniem i kosztem Towarzystwa, przebywa tutaj podczas lata po kilkaset dzieci płci obojga⁶⁰.

Dziesięć lat później w prasie galicyjskiej również przeczytać można było pochlebne relacje z pobytów sanatoryjnych w Rymanowie-Zdroju, a także nieustające od lat ubolewania, że tak dobrze zarządzany Zakład Kąpielowy pozostaje wciąż słabo znany i rozklamowany wśród publiczności krajowej:

Echa letnie.

Rymanów-Zdrój, 18 czerwca [1904].

Tak zwany pierwszy sezon kąpielowy ma się ku końcowi – od 20 czerwca rozpoczyna się sezon główny. Dla prawdziwie chorych, dbających więcej o kurację niż o zabawę – dla wszystkich żądnych wytchnienia i spoczynku, sezon pierwszy jest znacznie lepszym. Ludzi mało, spokój, cisza, powietrze balsamiczne wiosenne, przesyczone wonią świeżo rozwijającej się roślinności, wszystko to jest bardziej pożądanym niż natłok, gwar w sezonie głównym. Jeśli nadto dopisze w pierwszym sezonie pogoda tak jak w tym roku, to kuracjusze nie mogą sobie wymarzyć nic lepszego, piękniejszego i korzystniejszego dla zdrowia.

Spokój, cisza panują tutaj. Ruch gości dotychczas bardzo słaby. [...] Dziwna rzecz. Wszak wody rymanowskie w niczem iwonickim nie ustępują; położenie ma Rymanów chyba stokroć piękniejsze i powietrze znacznie lepsze. Jakaż więc przyczyna tak znacznie słabszej frekwencji? Czy jedną z najgłówniejszych nie będzie brak zupełny reklamy? Faktem jest, że tutejsze wody nieznane są zupełnie nie tylko szerszej publiczności, ale, co dziwniejsza, lekarzom. [...].

⁵⁸ *Reuniony* to dawne określenie spotkań towarzyskich połączonych z tańcami.

⁵⁹ To jest – cierpiących na *skrofuly*, a więc zapalenie węzłów chłonnych na tle gruźliczym.

⁶⁰ Rymanów w sierpniu 1894, s. 2.

Rymanów Zdroj.

Pogoń.

Rymanów Zdrój

Pod Aniołem Strożem.

36862 Nakładem H. Moszkowicza w Rymanowie. Należdownictwo zastrzeżone.

Il. 16. Rymanów Zdroj. Pogoń. Karta korespondencyjna wydana przed 1904 rokiem, z tzw. długim adresem. Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

Il. 17. Rymanów Zdrój. Pod Aniołem Strożem. Karta korespondencyjna wydana przed 1904 rokiem, z tzw. długim adresem, nakładem H. Moszkowicza w Rymanowie (36862). Ze zbiorów Zbigniewa Więcka z Krosna

RYMANÓW

Zakład zdrojowo-kąpielowy.

W uroczej dolinie Karpackiej nad rzeką Tabą, otoczony lasami szpilkowemi. Źródła Jodo-bromowe, sól, lir i kwas węglowy zawierającemi. Woda używana w chorobach skrofulicznych, szczególnie z anemią „brakiem krwi” połączonych, ponieważ prócz działania przeciw skrofulom, odżywia organizm i wzmacnia, dla wielkiej ilości żelaza i kwasu węglowego, który zawiera. Używa się w chorobach ocz, gardła, chorobach błon śluzowych, chorobach kobiecych, obrzmieniach i stwardzeniach, chorobach kości i stawów, w niektórych chorobach nerkowych.

Zakład oddalony 8 kilometrów od stacji kolei państwowej „transwersalnej” Rymanów, Lekarz zakładowy **Dr. J. Dukiet**, prócz niego zawsze ordynują i inni lekarze.

Pocztą, telegraf—rzeźnia, piekarnia—młoczarnia, dwie restauracje, sklep korzenny i galanterijny w miejscu.

Kaplica w której się Msza św. w obu obrządkach odprawia.

Sezon kąpielowy dzieli się na trzy okresy: I od 20 Maja do 20 Czerwca, II od 20 Czerwca do 20 Sierpnia, III od 20 Sierpnia dopokąd pogoda i łagodna pora sprzyja. W pierwszym i ostatnim sezonie mieszkania będące własnością zakładu o $\frac{1}{3}$ część tańsze, wśród sezonu muzyka zakładowa, przygrywa dwa razy dziennie. W wielkiej sali balowej dworca gościnnego odbywają się w niedzielę zabawy z tańcami, a czasem i wśród tygodnia, oraz koncerty, teatru itp.

Woda, sól, ług i muł leczniczy, rozsyłają się na żądanie natychmiast. Składy główne wody i przetworów mineralnych utrzymują we Lwowie W. Wewiórski aptekarz, w Krakowie W. Wiszniewski aptekarz.

Wszelkie objaśnienia i broszurki rozsyła Dyrekcja zakładu Zdrojowo-Kąpielowego w Rymanowie.

N. B. Po zeszłorocznej klęsce powodzi zupełnie i całkowicie już zakład odnowiony, tak że żadnego śladu Szanownni goście nie zastaną i owszem o wiele znajdą zakład upiększony, mosty piękne nowe, a rzeka Tabą fundamentalnie zabezpieczona, że i największej wody już się obawiać nie potrzeba.

682r

(Przedruk nie będzie płaconym.)

Kto zna tutejsze wody i widział ich zadziwiającą skuteczność na wielu osobach, które jako kaleki przybyły, a potem na reunionach tańczyły mazura, ten sądzi inaczej. Nie wiemy dlaczego zarząd kąpielowy pogardza reklamą, owym wszechpotężnym obecnie czynnikiem społecznym. Pieniądże wydane na ten cel wróciłyby się chyba z procentem w niedługim czasie. Reklama, prasa zbyt wielką odgrywają rolę w dzisiejszym życiu, aby można się bez nich obejść. Samo umieszczenie w przewodnikach zdrojowych nie wystarczy, bo takich specjalnych rzeczy mało kto u nas czyta i dlatego Iwonicz, który się ogłasza po dziennikach, afiszuje po stacyach kolejowych itp. – ma cztery lub pięć razy większą frekwencję, która mu zwraca wielkie koszty, wyłożone na reklamę.

Kto jednak uległszy własnej intuicji wybrał szczęśliwym trafem Rymanów, ten nie pożałował tego z pewnością. Wygodne i niedrogie pomieszkanie, dobry wikt znajdzie tu wszędzie. Energiczny zarząd zdroju spoczywa w rękach hr. Jana Potockiego, posła do Rady państwa i właściciela zdroju, który mając dzielną pomoc w pp. Wangu i Hartmanie z niezwykłą pieczołowitością zajmuje się wszystkim, co dotyczy wygody publiczności. Mieszkań jest wiele i to dobrych. Sam zarząd daje pomieszkania w sześciu wiliach własnych, inne są w prywatnych rękach, jak willa „pod Opatrznością” p. Kurckiej, „pod Aniołem Stróżem” p. Chlebowskiej i wielka willa w lesie „pod Matką Boską” pp. Zontaków o 33 pokojach z ogromną krytą hallą, w której w razie niepogody mieszkańcy mają punkt zborny i miejsce do zabawy. Pokoje wszędzie są w cenach od 1 korony do 6 Kor. Wikt bardzo dobry w restauracji Orłowskiego (znanego ze Lwowa z pasażu Mikolascha) także nie drogi, tak, że zupełne utrzymanie od osoby nie przenosi 4 – 5 kor. dziennie. Cena kąpieli zmienia się stosownie do sezonu: w sezonie głównym wynosi w I. klasie 2 kor. 40 h., w II. klasie 1 kor. 80 h. – w innych sezonach 2 kor. i 1 kor. 40 h. Łazienki urządzone wygodnie – w pierwszej klasie nawet z komfortem.

Od 20 czerwca zaczyna się sezon główny i życie kąpielowe zacznie bić tętnem szybszym. Rozpoczną się zabawy: we wtorki bale podlotków, we czwartki zabawy dziecięce, a w niedzielę reuniony dla dorosłych – wszystko w obszernej sali dworca gościnnego, mogącego pomieścić przeszło 100 par tańczących. Obecnie w sezonie pierwszym niema jeszcze zabawy, punktem zbornym publiczności jest deptak przed dworcem gościnnym w czasie koncertu kapeli zdrojowej. [...] Lekarzem zdrojowym jest dr. Wajgiel⁶¹, założyciel znanego senatorium ze Lwowa, lekarz mimo młodego wieku ogromnie uzdolniony, [...]. Oprócz tego ordynuje stale dr. Regiec z Krakowa, ubóstwiany przez wszystkich „milusińskich”, jako doskonały inicjator ich zabaw i dr. Dukiet, znany we Lwowie jako specjalista od masaży i mechano-terapii⁶².

W dziennikach galicyjskich, obok fascynacji uzdrowiskiem rymanowskim, zdarza się czytać również artykuły krytyczne. Zapewne stanowią one wyraz subiektywnego oglą-

61 Eugeniusz Aleksander Franciszek Wajgiel (1873–1944) – lekarz medycyny i weterynarii, absolwent kilku uniwersytetów polskich i europejskich. Lekarz uzdrowiskowy w Rymanowie-Zdroju. Autor wielu publikacji, weteran wojny 1920 roku. Zob. Z. Wajda, *Wajgiel-Pogonia Eugeniusz Aleksander*, [w:] *Pro memoria*, Pelplin 2009, s. 350–351.

62 E. Walter, *Echa letnie*, „Słowo Polskie”, wydanie popołudniowe, R. 9, nr 292 z 22 czerwca 1904, s. 4.

du Zdroju, być może nawet opublikowane zostały przez konkurencję, mimo to zawarte w nich informacje źródłowe warto są dzisiaj – dla swej szczegółowości – przypomnienia. Wszak to w tych właśnie wannach kąpielowych, na które tak narzekał ukrywający się za pseudonimem autor, i w tych „Łazienkach” obrośniętych dzikim winem, które przeżywał szopą, dwa lata później brał przepisane kąpiele Stanisław Wyspiański:

Nie chciałbym uderzać w ton krytyki, w uszach brzmi przestroga: „Cudze chwalicie, swego nie znacie – sami nie wiecie, co posiadacie!”. I w istocie, oprócz reklam, czy to płatnych, czy z dobrego serca, nie wiemy naprawdę, co się w naszych zdrojowiskach dzieje. Komfort, czystość, aprowizacja, higiena, porządek administracyjny niedaleko tam jeszcze zaglądnęły i zółwim tylko krokiem zdobywają teren, ale apel do kieszeni biednego kuracjusza czy letnika jest bardzo śmiały i wysoki. [...] Precz więc z czczą krytyką dla krytyki – ale mówmy sobie prawdę, żeby rzecz samą ratować. Nasza Szczawnica, Żegiestów, Iwonicz, Rymanów rosną w pretensjach do gościa, nakładają odważnie zagraniczne kurtaksy – ale to, co w zamian dać mają, na homeopatycznych szalkach bywa odważane.

Niedawno, jadąc linią transversalną, zawadziłem o Rymanów. Przybywszy rannym pociągami, dostałem się do zakładu przed godz. 7. Poszedłem do łaźni, t. j. do szopy, która tę nazwę nosi. Dzikie wino służy jej za ozdobę, lecz mimo to szopą i to starą szopą być nie przestaje. Łazienki były już na swych stanowiskach, lecz mimo to kąpiele nie dostałem. Kazano mi czekać na godz. 7, aż zostanie otwarta budka, gdzie mogę kupić bilet. Rozumiem porządek, szanuję go – czekałem. Z uderzeniem zakładowej 7 godziny kupiłem pierwszy bilet. Zażądałem kąpiele. Jakiś pan, który nakręcał zepsuty zegar, objaśnił mi, że muszę czekać aż wanna będzie wolna. Wtedy nie pozwoliłem już sobie zakręcać gitary i wystąpiłem energiczniej. Komórka z wanną znalazła się natychmiast. Komórka pierwszej klasy z podłogą, łataną kawałkami zbutwiałych desek, o źle przymykającym się okienku, z wanną blaszaną, kolorowaną z wierzchu na ceglasto przez jakiegoś podróznego „lakiernika”. Zmięte prześcieradło, co do którego miałem podejrzenie, że już dwóm kuracjom służyło, brudna, wyszczerbiona karafka bez wody, szklanka źle umyta, zapocone lustro, żadnego grzebyka ni szczotki – oto najściślejszy inwentarz pierwszej klasy. Opłata za kąpiel 1 zł. Gdy wychodziłem, upomniałem się jeszcze łaźni o 10 ct. za prześcieradło. Wstąpiłem do dworca gościnnego na kawę. Cena lwowska, lecz kawy niech im Bóg nie pamięta!

Piszę to nie dla krytyki – bo Rymanów z uroczem swem położeniem, z pysznymi firankami szpilkowych borów, z prawdziwie leczniczą wodą kąpielową i z sympatyczną swą kolonią leczniczą dla dzieci niezdolnych rodzin – jest mi bardzo miły. Ale odwołuję się do zdrowego rozsądku wszystkich: czy prowadzenie kąpiele leczniczych z najokropniej zaniedbanymi łaźniami jest możliwe? Czy zakład taki zdoła się trzymać i rozwijać? Czy może ściągać chorych? Jedno z dwojga; albo go zwinąć, zrobić miejscem wakacyjnego pobytu dla studentów i nie pobierać kurtaksy – albo pojąć rzecz poważnie, dbać istotnie o leczenie i zbudować rzeczywiste łaźni⁶³.

63 Cef., *Echa*. XVII, „Słowo Polskie”, nr 185 z 6 sierpnia 1899, s. 1–2.

ZAKŁAD

Zdrojowo-

Kąpielowy

„RYMANÓW-zdrój”

położony w powiecie Sanockim, w Galicji, opodal od stacji kolejowej „Rymanów”. Najobfitsza Szczawa słono-alkaliczna jod i brom zawierająca, bogata w cenne składniki mineralne, odznaczona pierwszorzędnymi nagrodami na wystawach i zjazdach lekarzy i przyrodników. Dla wielkiej ilości środków odżywczych, jakie zawiera, działa najskuteczniej u osób skroficznych, anemicznych i osłabionych — przedewszystkiem u kobiet i dzieci przeciw:

złozom (scrophulosis) skóry, błony śluzowej i kostnej, kości stawów, przeciw przewlekłym nieżydom nosa, gardła etc., przeciw przewlekłym przekrwieniom nerek, przeciw zapaleniom śródmac, i miąższowym, przeciw zbroczeniom w regularności, przeciw zgrubieniom, obrzękom i stwardnieniom pozapalnym, nerwowości, hypochondryi i hysterii, blednicy, niedokrwistości, jako środek profilaktyczny przeciw złozom po ostrych chorobach wysypkowych i zakaźnych i t. p.

Pamiętaj że Zakład niedawno istnieje, wiele osób a szczególnie dzieci zawiadza mu uzdrowienie, a Zakład z każdym rokiem wzrasta i rozszerza się. Położenie wśród lasów szpilkowych w otwartej przewiewnej dolinie, powietrze suche, zdrowe. Leczenie kąpielami mineralnymi, rzecznicami, piciem wód, mięsieniem (massage), gimnastyką zwykłą i ortopedyczną i t. d. Prócz lekarza zdrojowego ordynuje kilku lekarzy.

Oprócz tych środków leczniczych posiada Zakład wszelkie udogodnienia, mianowicie: nowe łazienki, wygodne pomieszkania, kuchnię zdrową, dobrą a niedrogą, wyborną muzykę zdrojową, liczne spacerowiska, kąpiel, aptekę, pocztę, telegraf, sklepy, restauracje, fortepiany, czytelnikę, bibliotekę, fotografa, automobil, własną sieć telefoniczną.

Wycieczki koniami i automobilem w okolicy, zabawy z tańcami, bale, koncerty, przedstawienia teatralne, gry ogrodowe, bilard i strzelnica urozmaicają pobyt w Zakładzie.

Zakład odwiedza corocznie I. Królewska kolonia lecznicza posiadająca swe własne zabudowania, mogące pomieścić kilkadziesiąt dzieci.

Sezon trwa od 20. maja do 20. września i dzieli się na 3 okresy: I^{szy} od 20. maja do 20. czerwca, II^{gi} od 20. czerwca do 20. sierpnia, III^{ci} od 20. sierpnia do 20. września.

Ceny pomieszek i kąpeli w I^{szym} i III^{ci} okresie sezonu są znacznie niższe, dla osób zamieszkujących wille zakładowe. Ubodzy zaopatrzeni nawet w świadectwa ubóstwa, nie mogą liczyć na żadne uwzględnienia w II-gim sezonie t. j. od 20. czerwca do 20. sierpnia.

Dla pedszego uzyskania koniecznie potrzebnej większej ilości pomieszek zezwala Zarząd Zakładu na stawianie domów czynszowych i willi prywatnych, polecając takowe jako dobrą lokację mniej-szych i większych kapitałów. — Warunki kupna lub dzierżawy parceli budowlanych, przesyła Zarząd na żądanie.

Wodę mineralną i sól do użytku wewnętrznego i zewnętrznego (t. j. do kąpeli, okładów i t. p.) rozsyła na żądanie, przyjmuje zamówienia na pomieszkania i powozy do kolei, oraz wszelkich wyjaśnień udziela odwrotną pocztą.

Stacja kolei państwowej Rymanów.

Stacja telegr. i pocztowa Rymanów-Zdrój.
(Austria-Galicja).

Zarząd Zakładu Zdrojowo-kąpielowego
w Rymanowie.

Nakreślona wyżej historia rymanowskiego uzdrowiska, szkicowana tutaj w ogólnych jedynie zarysach, nie pretenduje w żadnym razie do wyczerpującej monografii Rymanowa-Zdroju. Sporządzona została bowiem jedynie w tym celu, aby dwa rymanowskie po-byty Stanisława Wyspiańskiego – w 1901⁶⁴ oraz 1903 roku – osadzić w uzdrowiskowych realiach początku XX wieku, w scenerii niewielkiego, wciąż rozwijającego się Zakładu Kąpielowego. Jego szczegółowa monografia historyczna, oparta o szczegółowe kwerendy źródłowe, wciąż czeka na swego autora, który badaniami swymi wydobędzie z dzisiejszego zapomnienia nie tylko daty i fakty z przeszłości Rymanowa-Zdroju, ale też choćby nazwiska projektantów, budowniczych i właścicieli rymanowskich willi, oraz wielotysięcznej rzeszy kuracjuszy, często ludzi znanych, sławnych i zasłużonych⁶⁵.

Nie tylko oni byli przedmiotem nieustannej uwagi i troski personelu zdrojowego. Rozwijające się uzdrowisko było ponadto placem budowy nowych domów zdrojowych, a także prężnie działającym zakładem wytwórczym. Produkowano w nim sole jodowo-bromowe oraz inne produkty przetwórstwa własnych wód mineralnych, ekspediowanych w świat wraz z butelkowaną tu wodą z wszystkich trzech źródeł rymanowskich. Tym samym Rymanów-Zdrój na przełomie XIX i XX wieku był już dość dobrze zorganizowany, co rokrocznie przekładało się na rosnącą frekwencję gości i renomę Zakładu (il. 22).

W sezonie 1901 roku uzdrowisko rymanowskie przyjęło łącznie 2352 kuracjuszy, którzy w 46 łazienkach z 77 wannami odbyli 24 213 kąpeli leczniczych. Zakład wyprodukował w tym roku 4300 butelek wody, 1418 kg soli mineralnej, 135 butelek ługu pokrystalicznego i 165 kg mułu pokrystalicznego⁶⁶.

Analogicznie w roku 1903 – Rymanów-Zdrój odwiedziło 2399 kuracjuszy, którzy w 53 łazienkach ze 105 wannami wzięli 21 453 kąpeli. Zakład znacznie zwiększył butelkowanie wód mineralnych, których produkcja sięgnęła liczby 8800, ponadto – 1500 kg soli mineralnych, 180 butelek ługu pokrystalicznego i 200 kg mułu pokrystalicznego⁶⁷.

⁶⁴ Zob. T. Łopatkiewicz 2023, s. 49–86.

⁶⁵ M.in. arcyksiążę Albrecht Fryderyk Habsburg (1817–1895) – z linii cieszyńskiej, który – wbrew temu co piszą miejscowi regionaliści – nie był stryjem cesarza Franciszka Józefa I Habsburga (1830–1916), Stanisław Wyspiański, Ludomir Różycki, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Maria Dulębianka, Adam Grzymała-Siedlecki, Kornel Makuszyński, Janusz Meissner i wielu innych. W murach „Dworca Gościnnego” koncertowali m.in. Hanka Ordonówna, Zula Pogorzelska, Mira Zimińska, Adolf Dymśa, Adam Didur, Leon Wyrwicz oraz Mieczysław Fogg, chóry Dana oraz Juranda. Zob. Michalak 1998, s. 42; Kuśnierz, Kuśnierz-Krupa 2006, s. 50; *List M. Konopnickiej do Zofii Królikowskiej i Laury Pytlińskiej pisany w Mikuszowicach 17 lipca 1896*, [w:] Maria Konopnicka. *Listy do synów i córek*, oprac. L. Magnone, Warszawa 2010, s. 420–421.

⁶⁶ Wajgiel 1906, s. 39.

⁶⁷ Tamże.

RYMANÓW-ZDRÓJ

ZAKŁAD ZDROJOWO-KĄPIELOWY RYMANÓW-ZDRÓJ

Frekwencja 2.500 osób.

Położony 450 m. nad poziomem morza w powiecie sanockim w Galicyi, opodal od stacyi kolejowej „Rymanów”, własność Jana hr. Potockiego. Najobfitsza szczawa słono-alkaliczna, jod i brom zawierająca, bogata w cenne składniki mineralne ze zdrojów „Tytusa”, „Klaudyi” i „Celestyny”, odznaczone pierwszorzędnymi nagrodami na wystawach i zjazdach lekarzy i przyrodników. Źródło „Klaudyi” (zdaniem Dra Dobrzyckiego, prezesa Komisji balneologicznej Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego) zastępuje całkowicie słynne obce, bo niemieckie wody w Kissingen, mianowicie zdroje „Rakoczy” i „Pandur”, a nawet je przewyższa i jest skuteczniejszym od nich (gdyż zawiera dwuwęglan sody, którego tamte nie zawierają). Dla wielkiej ilości środków odżywczych, jakie zawiera, działa najsukutekniej u osób skroficznych, anemicznych i osłabionych, przede wszystkim u kobiet i dzieci, przeciw: zolom (*scrophulosis*) skóry, błony śluzowej i kostnej, kości stawów, przeciw przewlekłym nieżytom nosa, gardła etc., przeciw przekrwieniom nerek, przeciw zapaleniom śródmacicznym i miąższowym, przeciw zbroczeniom w regularności, przeciw zgrubieniom, obrzękom i stwardnieniom pozapalnym, nerwobólom, hypochondryi i histeryi, blednicy, niedokrewności, jako środek profilaktyczny przeciw zolom, po ostrych chorobach wysypkowych i zakaźnych i t. p.

Pomimo, że Zakład lat 26 istnieje, wiele osób, a szczególnie dzieci zawdzięcza mu uzdrowienie a Zakład z każdym rokiem wzrasta i rozszerza się. Położenie uroczę wśród lasów szpilkowych w otwartej przewiewnej dolinie, powietrze suche, zdrowe. Leczenie kąpielami mineralnemi, rzezaniami, pićm wód, męśnieniem (massage), gimnastyką zwykłą i ortopedyczną itd. Procz lekarza zdrojowego, ordynuje kilku lekarzy.

Oprócz tych środków leczniczych posiada Zakład wszelkie udogodnienia, mianowicie: nowa wzorowo i z komfortem urządzone łazienki, wygodne pomieszczenia, kuchnię zdrową, dobrą a niedrogą, wyborną muzykę zdrojową, liczne spacery, kaplicę, aptekę, pocztę, telegraf, sklepy, restauracye, fortepiany, czytelnię, bibliotekę, fotografa, automobil, własną sieć telefoniczną, łączącą willę zakładową między sobą i z Zarządem Zakładu.

Wycieczki kołmi i automobilem w okolice, zabawy z tańcami, bale, koncerty, przedstawienia teatralne, gry ogrodowe, bilard i strzelnica, urozmaicają pobyt w Zakładzie.

Zakład odwiedza corocznie I-sza krajowa kolonia lecznicza, posiadająca swe własne zabudowania, mogące pomieścić kilkaset dzieci.

Sezon trwa od 20 maja do 20 września i dzieli się na 3 okresy: I-szy od 20 maja do 20 czerwca, II-gi od 20 czerwca do 20 sierpnia, III-ci od 20 sierpnia do 20 września.

Ceny pomieszczeń i kąpiel w I-szym i III-cim okresie sezonu są znacznie niższe dla zamieszkałych wille zakładowe. — Ubodzy, zaopatrzeni nawet w świadectwa ubóstwa, nie mogą liczyć na żadne uwzględnienia w sezonie II-gim, t. j. od 20 czerwca do 20 sierpnia.

Wodę mineralną i sól jodo-bromową rymanowską do użytku wewnętrznego i zewnętrznego (t. j. do kąpiei, okładów i t. p.) rozsyła na żądanie, przyjmując zamówienia na pomieszczenia i powozy do kolei, oraz wszelkich wyjaśnień udziela

Zarząd Zakładu zdrojowo-kąpielowego w Rymanowie.

Stacya kolei państwowej:
Rymanów.

Stacya telegr. i poczt.:
Rymanów-Zdrój (Austria, Galicya).

RYMANÓW-ZDRÓJ

Drukarnia Związkowa w Krakowie.

Bibliografia

- Bełza W., 1885, *Rymanów*, [w:] tegoż, *Iwonicz i jego okolice opisał ...*, Lwów, Kraków, Warszawa.
- Bielecka-Lorkiewicz Z., 1985, *Zabytki sztuki i kultury materialnej*, [w:] *Rymanów. Dzieje miasta i Zdroju*, pod red. F. Kiryka, Rymanów, s. 329–343.
- Bolanowski K., Mateszew S., 1985, *Rymanów Zdrój w latach 1876–1976*, [w:] *Rymanów. Dzieje miasta i Zdroju*, pod red. F. Kiryka, Rymanów, s. 345–388.
- Brzozowski S.M., Ramotowska F., 1987, *Radziszewski Leonard Bronisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, Wrocław, s. 114–118.
- Cef., 1899, *Echa. XVII*, „Słowo Polskie”, nr 185 z 6 sierpnia, s. 1–2.
- Dukiet J., 1882, *Rymanów. Zakład zdrojowo-kąpielowy*, Kraków.
- Eljasz-Radzikowski S., 1890, *Przewodnik dla chorych udających się do Rymanowa*, skreślił ... dyrektor Zakładu zdrojowo-kąpiel. w Rymanowie, Sanok.
- Instrukcja urzędzeń zdrojowisk krajowych dotycząca, przez Komisję balneologiczną w Towarzystwie nauk. krak. zawiązaną ułożona*, „Rocznik Ces. Król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego”, poczet trzeci, t. 8 (31), Kraków 1864, s. 247–256.
- Jaworski M., Nowotarski S., 2006, *Produkcja zdrojowa w początkach Zdroju Rymanów 1881–1948*, cz. 1, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 9, s. 4–17.
- Kieniewicz S., 1962–1964, *Janowski Józef Kajetan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław, s. 567–568.
- Kling K., 1914, *Ś.p. Bronisław Radziszewski. Wspomnienie pośmiertne*, Warszawa.
- Kolej Rymanowska*, 1913, „Gazeta Lwowska”, R. 103, nr 15 z 21 stycznia, s. 3.
- Korespondencje. Rymanów, 16 sierpnia* (Krajowa kolonia lecznica dla dzieci, 1901, „Gazeta Lwowska”, R. 91, nr 188 z 18 sierpnia, s. 1–2.
- Kotłówna A., Lisiewicz J., 1973, *Lutostański Bolesław Ludwik*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław, s. 156–158.
- Krukar W., 1998, *Nazewnictwo terenowe okolic Rymanowa Zdroju*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 3, s. 49–53.
- Kuśnierz K., Kuśnierz-Krupa D., 2006, *Rymanów Zdrój. W obronie krajobrazu kulturowego*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 19, s. 50–54.
- Linia kolejowa Rymanów – Rymanów-Zdrój*, 1913, „Tygodnik Ziemi Sanockiej”, R. 4, nr 22 z 25 maja, s. 3.
- Łopatkiewicz T., 2023, *O dwóch pobytach Stanisława Wyspiańskiego na Łemkowszczyźnie*, „Studia Pigioniana. Rocznik Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie”, nr 6, s. 49–86.
- Łopatkiewicz T., 2026, *Między nadzieją a rezygnacją. Stanisław Wyspiański w Rymanowie-Zdroju latem 1901 i 1903 roku*, Bibliotheca Pigioniana, t. 11, Krosno.
- Łożańska T., 1997, *Kalendarium ważniejszych wydarzeń w Rymanowie Zdroju w roku 1996*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 2, s. 75.
- Magnone L. (oprac.) 2010, *Maria Konopnicka. Listy do synów i córek*, Warszawa.
- Michalak J., 1998, *Rymanów. Rymanów Zdrój i okolice*, wyd. 2, Krosno.

- Nekrologia. Wincenty Juliusz Wdowiszewski*, 1906, „Gazeta Sanocka”, R. 3 (6), nr 109 z 28 stycznia, s. 3.
- Nowiny*, 1899, „Rymanów-Zdrój. Tygodnik sezonowy. Wychodzi każdej niedzieli”, R. 1, nr 2 z 17 czerwca.
- Osuchowski A., 1996, *Anna Stanisławowa Potocka z Działyńskich ostatnia*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 1, s. 7–37.
- Potocka Stanisławowa A., 1927, *Mój pamiętnik*, Kraków.
- Program C. K. Akademii Technicznej Lwowskiej na półrocze letnie roku naukowego 1873*, Lwów 1873.
- R., 1905, *A to co?...*, „Przegląd Zdrojowy. Pismo poświęcone sprawom zdrojowisk i miejsc klimatycznych krajowych”, R. 4, nr 10 z 15 sierpnia, s. 7.
- Radziszewski B., 1881, *Wynik rozbioru chemicznego źródeł mineralnych w Rymanowie przez ...*, „Czasopismo Towarzystwa Aptécarskiego”, R. 10, nr 13 z 1 lipca, s. 209–212.
- Radziszewski B., 1882, *Rymanów. Rozbiór chemiczny wód lekarskich w Rymanowie przez Dra ... Profesora chemii Uniwersytetu Lwowskiego, członka Akademii Umiejętności w Krakowie etc.*, Lwów.
- Radziszewski B., 1896, *Rymanów. Rozbiór chemiczny wód lekarskich w Rymanowie przez Dra ... Prof. chemii uniwersytetu lwowskiego, członka akademii umiejętności w Krakowie etc.*, wyd. 2, Krosno.
- Regiec J., 1904, *Rymanów-Zdrój i jego wody mineralne. Szkic balneologiczny*, „Przewodnik Kąpielowy. Dwutygodnik ilustrowany poświęcony sprawom zdrojowisk i miejsc klimatycznych krajowych”, R. 1, nr 6 z 15 czerwca, s. 62–63.
- Regiec J., 1904, *Rymanów-Zdrój i jego wody mineralne. Szkic balneologiczny (dokończenie)*, „Przewodnik Kąpielowy. Dwutygodnik ilustrowany poświęcony sprawom zdrojowisk i miejsc klimatycznych krajowych”, R. 1, nr 7 z 1 lipca, s. 79–81.
- Reychman J., 1948, *Eliasz Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Kraków, s. 229–231.
- Ross J., 1970, *Z przeszłości Rymanowa-Zdroju*, „Wierchy. Rocznik Poświęcony Górom”, R. 38, s. 192–196.
- Ross J., 1973, *Architektura drewniana w polskich uzdrowiskach karpackich (1835–1914)*, [w:] *Sztuka drugiej połowy XIX wieku*, Warszawa, s. 151–172.
- Ross J., 1975, *Wyspiański w Rymanowie*, „Magazyn Kulturalny”, nr 3(15), Kraków, s. 5–6.
- Rozbudowa sieci kolejowej w Polsce*, 1926, „Kurjer Lwowski. Organ demokratycznej inteligencji”, R. 44, nr 191 z 20 sierpnia, s. 2.
- Rymanów. Własność dzieci ś.p. hr. Stanisława Potockiego*, 1887, Lwów.
- Smerecki K., Zmarz J., 1997, *Dlaczego Rymanów Zdrój?*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 2, s. 7–13.
- Śmiałowski E., 1906, *Wspomnienie pośmiertne. Wincenty Julian Wdowiszewski*, „Architekt”, R. 7, z. 3, s. 69–70.
- Śp. Bronisław Radziszewski, 1914, „Kurjer Lwowski”, nr 97 z 13 marca, s. 3.
- Tomkiewicz J., 1996, *Krótką podróż do źródeł Rymanowa Zdroju*, „Rocznik Rymanowa Zdroju”, t. 1, s. 49–51.
- W., 1894, *Rymanów w sierpniu*, „Kurjer Warszawski”, R. 74, nr 233 z 24 sierpnia, s. 2.

- W.S., 1905, *Zdrojowiska krajowe. III*, „Gazeta Lwowska”, R. 95, nr 169 z 27 lipca, s. 5.
- Wachholz L., 1984–1985, *Wspomnienia o Stanisławie Wyspiańskim. Z materiałów rękopiśmiennych wybrał i słowo wprowadzające skreślił W. Berbelicki*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. 34–35, s. 158–159.
- Wajda Z., 2009, *Wajgiel-Pogonia Eugeniusz Aleksander*, [w:] *Pro memoria*, Pelplin, s. 350–351.
- Wajgiel E., 1906, *Rymanów-Zdrój 1876–1906*, Lwów.
- Walter E., 1904, *Echa letnie*, „Słowo Polskie”, wydanie popołudniowe, R. 9, nr 292 z 22 czerwca, s. 4.
- Więcek Z., Lawera H., Bata A., 2006, *Rymanów na starych pocztówkach i dokumentach*, Krosno.
- Wowczak J., 2017, *Jan Sas-Zubrzycki. Architekt, historyk i teoretyk architektury*, Kraków.
- Zakład zdrojowo-kąpielowy Rymanów, 1894, Lwów.
- Żebrawski T., 1883, *Słownik wyrazów technicznych tyczących się budownictwa przez Dra Czl. Akad. Umiej.*, Kraków.

Netografia

- Philipp Weselsky, URL: <https://sammlungenonline.albertina.at/people/23122/philipp-weselsky>
- Pożar i odbudowa Łazienek w Rymanowie Zdroju, [w:] *Wspomnienia Ignacego Potockiego z Rymanowa (1906–1994)*, URL: <https://ignacypotocki.blogspot.com/2013/09/pozar-i-odbudowa-azienek-w-rymanowie.html>

STRESZCZENIE

Rymanów-Zdrój jakim go widział Stanisław Wyspiański latem 1901 oraz 1903 roku

Początki rymanowskiego uzdrowiska odnoszą się do 16 sierpnia 1876 roku, kiedy to Stanisław hr. Potocki – właściciel miejscowych dóbr, przypadkowo odkrył źródłiska wód mineralnych w dolinie potoku Taba. Kilkakrotnie dokonywane analizy chemiczne tych źródeł potwierdziły jednoznacznie, że wody rymanowskie są bardzo podobne składem do tych eksploatowanych od ćwierćwiecza w Iwoniczu-Zdroju, stanowią zatem doskonały punkt wyjścia do organizacji na południe od miasteczka Rymanów bliźniaczego ośrodka balneologicznego. Już w pięć lat później usilne starania Potockich uwieńczyła formalna koncesja ck Namiestnictwa we Lwowie, zezwalająca na utworzenie oraz funkcjonowanie rymanowskiego Zakładu Zdrojowo-Kąpielowego. Od początku jego działalności kuracjusze przybywający do Rymanowa korzystać mogli z kąpeli w pobudowanych wkrótce Łazienkach, ponadto trzy różne wody mineralne – o nazwach Tytus, Celestyna oraz Klaudia – wykorzystywano do picia, a także produkcji soli jodowo-bromowych.

W kolejnych latach pusta do tej pory dolina rzeki Taba, przy ujściu do niej Czarnego Potoku, poczęła zapelniać się drewnianymi willami dla kuracjuszy oraz niezbędnymi budynkami użyteczności publicznej, służącymi sezonowemu funkcjonowaniu uzdro-

wiska. Pomyślny zbieg okoliczności stanowiło też ukończenie w roku 1884 budowy linii kolejowej Stróże-Zagórz, przebiegającej na północ od Rymanowa, której stacja o tej samej nazwie, niezwykle ułatwiała dojazd do Zdroju, nawet z bardzo odległych miejscowości galicyjskich. Rosnąca z roku na rok frekwencja kuracjuszy przekroczyła na przełomie XIX i XX wieku liczbę 2300 osób, leczących się wodami rymanowskimi w trakcie sezonu kąpielowego trwającego od maja do września.

W lipcu 1901 roku lekarze krakowscy zaordynowali Stanisławowi Wyspiańskiemu uzdrowskie leczenie wodami jodowo-bromowymi w Rymanowie-Zdroju. Wraz z całą rodziną – ciężarną żoną i trójką dzieci – Artysta przybył koleją z Krakowa do stacji Rymanów. Następnie – powozem konnym – udał się do wynajętego mieszkania w domu dla gości, należącym do Mikołaja Śliwki, w północnej części Dieszna, wsi graniczącej od południa z uzdrowskiem. Wyspiańscy przebywali tu ponad miesiąc, do 24 sierpnia 1901.

W roku 1903 zdrowie Artysty upomniało się o następne zabiegi. Lekarze ponownie skierowali Wyspiańskiego do Rymanowa, dokąd przyjechał tym razem sam i zatrzymał się w willi Leliwa, w samym centrum Zdroju. Pobyt uzdrowski w roku 1903 przebiegał jednak zupełnie inaczej niż ten sprzed dwóch lat. Artystę dokuczała samotność, dotkliwe poczucie znudzenia spowodowane lekarskim zakazem wykonywania czegokolwiek poza zabiegami leczniczymi, ciężąca świadomość nieuchronności losu w obliczu postępów nieuleczalnej choroby, apatia i rezygnacja.

SŁOWA KLUCZOWE

Rymanów-Zdrój; Anna z Działyńskich Potocka; Stanisław Potocki; Jan Nepomucen Potocki; balneologia; uzdrowiska galicyjskie.

ABSTRACT

Rymanów-Zdrój as Seen by Stanisław Wyspiański in the Summers of 1901 and 1903

The origins of the Rymanów health resort date back to 16 August 1876, when Count Stanisław Potocki – the owner of the local estate – accidentally discovered mineral springs in the valley of the Taba stream. Chemical analyses of these springs, carried out on several occasions, confirmed unequivocally that the waters of Rymanów were very similar in composition to those that had been exploited for a quarter of a century in Iwonicz-Zdrój; they therefore provided an excellent basis for establishing a twin health resort south of the town of Rymanów. Only five years later, the Potocki family's persistent efforts were rewarded with a formal licence from the Austro-Hungarian Governor's Office in Lviv, authorising the establishment and operation of the Rymanów Health Resort. From the very beginning of its existence, patients coming to Rymanów could bathe in the soon-to-be-built Baths, and three different mineral waters – named Tytus, Celestyna and Klaudia – were used for drinking, as well as for the production of iodine-bromine salts. In the following years, the hitherto empty valley of the Taba River, at the mouth of Czarny Potok, began to be filled with wooden villas for patients and the necessary public buildings

for the seasonal operation of the health resort. Another successful coincidence was the completion in 1884 of the Stróże-Zagórz railway line, running north from Rymanów, whose station of the same name made it extremely easy to reach Zdrój, even from very distant Galician towns. The number of visitors, growing year by year, at the turn of the 20th century exceeded 2,300 people treated by the Rymanów waters during the bathing season, which lasted from May to September.

In July 1901, doctors in Kraków recommended Stanisław Wyspiański a health resort treatment with iodine-bromine waters in Rymanów-Zdrój. With his entire family – his pregnant wife and three children – the Artist arrived by train from Kraków to the Rymanów station. Then, by horse-drawn carriage, he went to a rented flat in a guest house belonging to Mikołaj Śliwka in the northern part of Deszno, a village bordering the health resort from the south. The Wyspiańskis stayed there for over a month, until 24 August 1901.

But in 1903, the Artist's health required further treatment. The doctors referred Wyspiański once again to Rymanów, where he arrived alone this time and stayed at the Leliwa Villa, in the very centre of the health resort. His health resort stay in 1903, however, was completely different from that of two years earlier. The Artist was plagued by loneliness, an acute sense of boredom caused by the doctor's prohibition on doing anything except therapeutic treatments, a lingering awareness of the inevitability of fate in the face of the progression of an incurable illness, apathy and resignation.

KEY WORDS

Rymanów-Zdrój; Anna z Działyńskich Potocka; Stanisław Potocki; Jan Nepomucen Potocki; balneology; Galician health resorts.